

Lovro Kuhar – Prežihov Voranc

Od Mokronoga do Pijane gore

Občina Mokronog-Trebelno

Lovro Kuhar – Prežihov Voranc
Od Mokronoga do Pijane gore
Zbrano delo, 9. knjiga, DZS 1973

© Dediči

Spremni članek napisala Barica Smole

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

821.163.6-992

PREŽIHOV Voranc

Od Mokronoga do Pijane gore / Lovro Kuhar - Prežihov Voranc ;
[spremna beseda Barica Smole]. - Mokronog ; Trebelno : Občina, 2007

ISBN 978-961-92229-0-4

235570176

Lovro Kuhar – Prežihov Voranc

Od Mokronoga do Pijane gore

2007

Občina Mokronog-Trebelno

Potopisu na Vorančevo pot

Lastnost prave umetnine je tudi, da ji čas ne more do živega, saj jo je umetnik med rojevanjem podojil z eliksirjem neuničljivega hrepenenja po srečnem človeku.

»Hodil sem morda po najlepših krajih sveta, po krajih, ki so po svoji legi, po svojem modrem nebu in po svojih prečudovitih barvah najlepší na Slovenskem ...« je Voranc zapisal v potopisu Od Mokronoga do Pijane gore, in v isti sapi dodal: »Toda nikjer v naši domovini, ne v Halozah, ne na Krasu, ne v mežiških globačah na Koroškem in ne v revirjih trboveljskih premogokopov nisem našel toliko v nebo vpijoče revščine ...« kot v teh dolenskih krajih, kjer je nastal eden najbridkejših pregovorov našega ljudskega besednega zaklada: 'Kajža je rajža. In če gospodar ni v rajži, pa kruha ni v kajži'.

Seveda se danes Vorančev potopis bere in dojema drugače, kot ga je doživljal avtor. Izginila je takrat živeta »v nebo vpijoča revščina«, in tu ne prebiva več »skromno ljudstvo, ki nima nobenih posebnih želja, ki je zadovoljno samo s seboj in da ga obseva sonce ...« Danes to ljudstvo ima posebne želje in ni vedno zadovoljno samo s seboj! Tudi glede ohranjanja »modrega neba« in »prečudovitih barv« ne.

V tem smislu si upam zapisati, da ponatis Vorančevega potopisa, za katerega se je odločila Občina Mokronog-Trebelno na pobudo župana Antona Mavra, ni samovšečno niti priložnostno dejanje ob že tradicionalni pohodniški prireditvi »Vorančeva pot«, temveč potreba časa, da v pogojih novonastale občine pregnete svojo bit in si postavi še višje cilje.

Zato ponatis Vorančevega potopisa navdušeno in hvaležno sprejemam kot objavo temeljnih programskih smernic občine Mokronog-Trebelno oziroma vseh tistih skupnosti (ne glede na njihovo umeščenost na globusu), ki jim je mar za srečo ljudi in zdravo naravo!

Stane Peček

Od Mokronoga do Pijane gore

Dolenjska mi je dolgo bila neznana dežela, ker sam nikoli nisem prišel v te kraje. Kolikor pa sem jo poznal iz naše literature, iz našega časopisja, iz naših klasikov Levstika, Jurčiča, Trdine, pa sem imel o njej precej motno sliko. Imel sem vtis, da je to dežela mehke romantike z neštevilnimi cerkvicami in gradovi, z vinskimi goricami in zidanicami, z grički in dolinami, koder živi dobro ljudstvo lahko, brezskrbno življenje, pije cviček in prepeva, hodi po božjih poteh in lovi polhe. Nekaka dežela poezije, katero lahko zavidamo drugi zemljani.

Prav tako nejasne pojme sem imel o socialnem stanju te dežele. Po legi in rodovitnosti krajev sem si predstavljal, da ne more biti prerевна niti prezaostala. Tako sem domneval predvsem zato, ker je sredi Dolenjske bila najstarejša in najboljša slovenska kmetijska šola na Grmu; tam so živeli, delovali in pisali kmetijske strokovne knjige priznani slovenski kmetijski strokovnjaki, iz katerih se je učil naš kmet širom po Sloveniji. Tako središče je po mojem mnenju na Dolenjsko moralo gotovo dobro vplivati.

V tej domnevi me je posebno utrdil članek nekega gospodarskega strokovnjaka, ki je v »Slovincu« ne vem katerega letnika prodajal pregled aktivnosti in pasivnosti agrarnega gospodarstva kranjske dežele. In tam je bilo s številkami dokazano, da je kmečko gospodarstvo na Notranjskem in na Gorenjskem docela pasivno, na Dolenjskem pa visoko aktivno. Tisti gospodarski strokovnjak je koval v zvezde dolenjski gospodarski presežek.

Sliko o političnem razpoloženju Dolenjcev sem lahko dobil iz pregleda raznih volitev. Ta slika ni kazala nobene izjeme; kakor na Dolenjskem je bilo povsod na Slovenskem. Skratka: na Dolenjskem prebiva dobro, skromno ljudstvo, ki nima nobenih posebnih želj, ki je zadovoljno samo s seboj in da ga obseva sonce na tem prelepem kosu naše zemlje.

S tako podobo o Dolenjski sem nekega dne na postaji Mokronog-Bistrica stopil na dolenjska tla. Že ko sem se vozil iz Ljubljane po dolenjski železnici, sem se prepričal, da je Dolenjska res lepa dežela. Ko pa sem prišel v mirensko dolino, se je lepota dežele še povečala. Hribovje, ki dolino obdaja, ima tako lepe, rahle linije, da takoj zrasedeš z njimi. Zidanice, posejane po daljnih gorica, ti s prešerno mirnostjo mežikajo nasproti. Številni gradovi, mogočne cerkve, mimo katerih se voziš, ti poleg romantične lepote dajejo tudi slutiti, da mora kraj tod biti rodoviten, kajti sicer bi se graditelji teh starin ne naseljevali v njem.

Jasno avgustovsko ozračje, prežeto s soparo, napolnjeno z vidnimi snopi sončnih žarkov, se je s težko negibnostjo sklajalo nad dolino, po kateri so se prelivale barve zelenih, tu in tam že nekoliko rumenkastih gozdov, vinogradov, travnikov in strnišč. Rjava, razpokana zemlja je puhtela od žeje in vročine, da je dišalo po njenem zaspanem, težkem vonju. Globok, truden čar je ležal nad dolino in nad njenimi prelepimi lokami.

Izstopiš sicer na postaji Mokronog, toda trga s tem imenom nikjer ne vidiš. Tudi mokronoški trški mogočneži so ob gradnji proge iz Trebnjega v Št. Janž ravnali tako kot marsikje drugod in odrinili postajo čim dalje stran od svojega središča. Od postaje do trga je pol ure hoda. Dva taksija sta čakala potnikov na postaji, toda jaz se nisem dal ujeti in sem rajši šel peš to kratko, a zavoljo prahu in vročine zelo mučno pot.

Ne daleč od postaje stoji gostilna pri »Zajcu«. Cviček je nedvomno dobro sredstvo proti prahu in vročini, zato sem krenil

vanjo. V hiši je bil prepir. Ena miza je bila zasedena od samih dobro rejenih, spočitih, golorokih gostov. Pri drugi mizi sta sedela neobrit, rjav in zamazan kmet silno zanemarjene zunanosti ter neki drug gost, ki je bil za spoznanje bolje oblečen, a zelo zgaran.

Šlo je za politiko. Kmet je trdil, da bo vojska, gospodje pri mizi pa so se muzali in mu prezirljivo ugovarjali. Kmet se ni zmenil za njih prerekanje in je gnal svoje:

»Vojska bo, vam pravim. Zakaj? Leta 1914 sem bil povabljen od stranke v Št. Rupert na sestanek zaupnikov. Čez dober mesec je izbruhnila vojska. Poglejte, sedaj sem spet dobil od stranke vabilo na sestanek v Št. Rupert. Čez mesec dni bo, vam povem ...«

Gosposko omizje je imelo svojo stranko, kmet in njegov tovariš pa svojo. Na potovanju je človek čisto drugačen in se hitro zlije z družbo. kmalu sem se seznanil z gosti in zvedel, da so gospodje pri mizi dolenjski magnatje iz sosednih krajev, oštirji, trgovci in večji posestniki, kmet je s Trebelnega nad Mokronogom, njegov tovariš pa rudar in Št. Janža. Pri gospodski mizi je bil tudi neki gospod iz Ljubljane, ki je bil tu na počitnicah.

Prepir se je nadaljeval. Kmet in rudar sta trdila, da bo potem prišel Hitler in da se bodo tudi za Dolenjca pričeli boljši časi.

»Kak Hitler, Rusija bo prišla!« je ugovarjal krčmar, ki se je tudi vmešal v prepir.

Kmet in rudar sta bila za Hitlerja, gosposka miza z oštirjem vred pa je bila za Rusijo.

Čudna stvar, ki dá misliti. Na svojem potovanju po mirenski dolini, od Mokronoga do Novega mesta in na Gorjanjih sem povsod naletel na isti pojav. Vaški magnati, trgovci, oštirji so bili po večini za Rusijo, bajtarji, delavci in kmetje pa z malimi in silno redkimi izjemami za Hitlerja. Če bi bil na agitacijskem potovanju z nalogo, da ustanovim proletarsko

stranko, bi brez težave spravil skupaj organizacijo iz magnatov in oderuhov, nikakor pa ne bi mogel ustanoviti organizacije iz proletarskih elementov.

Takrat sem pri »Zajcu« debelo gledal, ker nisem poznal Dolenjske in njenega ljudstva in sem mislil, da je tako kakor drugod. Pozneje pa so se mi odprle oči in se temu čudnemu, tujemu pojavu nisem več čudil.

Od »Zajca«, kjer smo pustili gosposko mizo, smo odšli kmet, rudar in jaz po prašni cesti proti Mokronogu. Pred odhodom se nisem mogel nagledati neke krasne oljnate slike, ki kaže Mokronog pred več ko sto leti in ki jo je naslikal neznan domačin. Taka stvar bi spadala v Narodno galerijo, ne pa v zakajeno gostilniško sobo.

Kratka pot do tega trga drži čez valovito polje. Gredoč mi je pijani kmet iz Trebelnega razlagal svoje življenje:

»Imam četrť grunta, redim par voličev in eno kravo. Če je letina slaba, moram kravo prodati, da lahko obdržim vole. Tudi vinograd imam za petdeset štrajhov vina. Vsako leto prodam boljše, slajše grozdje Mokronajzarjem, po dinar kilo, če dobro plačajo, pa po dva dinarja. S tem izkupičkom se potem družina obleče. Iz šmarnice pa si za dom napravimo 'pitjuno'. Trebelno je trd kraj, vam povem, gospod moj. – Moj brat je rudar v Nemčiji. Vsak mesec pošlje ženi do tavžent dinarjev. Žena je nakupila že nekaj njiv in travnikov. Če bo to še nekaj let trajalo, bo spravila skupaj svetá za cel grunt. V Nemčiji mora biti zelo dobro. In moj svak je navaden rudar ...«

Njegov rjavi obraz kakor da bi bil napravljen iz suhe prsti trebeljanskih hribov. Ko je govoril o svojem gruntu, je bil njegov glas suh in težak, ko pa je pripovedoval o svaku, je postal naenkrat zvočnejši in mastnejši. Njegov čudno mrtve oči so začele sijati.

Ko je nehal on, je pričel govoriti njegov tovariš, karmeljski rudar:

»Sam hudič me je zmotil, da sem zapustil Nemčijo in se

vrnil domov. Tega je kriva tista bajta. Bajta je kakor križ, na katerega si pripet. Ne moreš si več pomagati. Na Strassbergu jo imam – Koliko zaslužim? Sram me je povedati, vendar za življenje premalo, za smrt preveč. – Prej sem bil dvanajst let v Nemčiji, na Vestfalskem. Tam se je delalo, a tudi živelo. In kako stanovanje sem imel: štiri sobe, vrt. Tukaj nas je osem, pa imamo dve luknji. V Nemčiji je red. Leta triindvajsetega je le malo manjkalo, da nismo delavci dobili oblasti v róke. Nekaj tednov smo štrajkali, vse je bilo z nami ...«

Pri teh besedah se mu je glas samozavestno dvignil, njegove noge, ki so prej štorkljale po prašni cesti kakor dve suhi palici, so zakoračile z novo, nalezljivo silo. Čez nekaj časa je nadaljeval:

»Če pride Hitler sèm, si pridobim dvanajst let nadej za moj penzion. Dvanajst let imam zunaj na Vestfalskem, ki sem jih moral krvavo pridelati s temile rokami. In to ni kar tako za katerega izmed nas ...«

Pred menoj je zamahalo dvoje lopatastih, žilastih rok, rumenih kakor ilovica šentjanskega rudnika.

Molčal sem. Kaj sem tudi hotel? Kako naj bi dokazoval tema dvema trpinoma, da nimata prav. Vsaka beseda bi bila bob v steno. S čudnimi občutki sem stopal v ta novi dolenski svet.

In kot nalašč je ta z vsakim korakom postajal lepši. Ne morem trditi, da se je že mračilo, dasi se je sonce že skrilo za trebanjskimi hribi, a večerna barva je že legala v dolino. Hribi okoli nje so postajali čudno modri, modrikasta je postajala tudi dolina, polje, livade, gozdovi. Prejšnja podoba kraja se je neopaženo spremenila in postala mehka in sanjava. Dolina se je zožila in vse, kar se je prej dozdevalo silno daleč, cerkve, gradovi, zidanice, vasi – vse to se je zdaj zdelo mnogo bliže.

Medtem smo prišli do mokronoškega pokopališča, kjer doseže cesta v Mokronog svoj najvišji vzpon in od koder se potniku odpre pogled na sam trg, ki ga vse dotlej ne vidiš. Tiho

je ležal trg pod starim, tihim gradom, iznad njegovih sten so se kadili mirni, modri dimi. Če bi slike ne kazil visoki dimnik usnjarne, bi te ti dimi lahko zapeljali k misli, da si prestavljen v srednji, fevdalni vek.

Tudi pogled nazaj po dolini proti Mirni je bil čudovito miren in lep. Izpod okvira hribov in gozdov na zahodu je gledala bela Vesela gora in so strmeli stari gradovi: Dob, Rakovnik, Škrljevo. Na desni, izza Bistrice, se je dvigal iz goste modrine mogočni gotski zvonik Št. Ruperta.

Ob takem pogledu se moraš zavedati, da hodiš po silno starih krajih, po katerih pred devetimi stoletji ni le hodila sveta Hema, ampak je v njih tudi vladala kot lastnica trga Mokronoga in vseh teh gradov. Njen dom je bil – kolikor je taka fevdalka, posestnica morda sto gradov, sploh imela kak ožji dom – grad Škrljevo za Št. Rupertom. Na mokronoškem gradu so še pred nekaj desetletji kazali star ženski šolen, trdeč, da je to obuvalo svete Heme. Zdaj tega obuvala ni več tukaj, ker so ga menda spravili v graški muzej. Ves kult te fevdalke in vse njene zasluge za katoliško cerkev, ustanoviteljice samostana na Krki na Koroškem, v Admontu na Štajerskem, ustanoviteljice Št. Ruperta, pa v teh krajih le ni kaj prida zalegel, ker v teh krajih ni posvečena v njeno čast niti ena zakotna kapelica. Okrog Št. Ruperta pripovedujejo o neki grofici, ki je zašla v grajski pašnik in je grajski pastir vpil nanjo:

»Beži, grofica, bik gredó ...«

Bik vi, grofica ti. Mogoče se tudi ta legenda nanaša na sveto Hemo?

Na razpotju pri pokopališču smo obstali. Premišljeval sem, ali naj stopim na pokopališče in poiščem grob svojega koroškega rojaka, živinozdravnika Močivnika, strahovitega pijanca, ki je pred plebiscitom na pliberškem trgu pel:

*»V Libušah sem stal,
čez Peco sem scal ...«*

Po plebiscitu je dobil službo v Mokronogu, kjer se je v prav kratkem času vtopil v dolenijskem cvičku. Toda moral sem ta obisk odložiti na poznejši čas. Moja tovariša, kmet in rudar, sta rekla:

»Midva greva na Žalostno goro. Nocoj bodo tam rajali Marijin venček.«

Na bližnji Žalostni gori je namreč že dolgo zvonilo z vsemi zvonovi. Povedala sta mi, da je drugi dan, na Veliko gospojnico, na Žalostni gori velik romarski shod; in ob tej priliki prihaja sem na tisoče ljudstva iz vse Dolenjske. Res sem videl, kako so cele procesije romarjev od vseh strani lezle na hrib. Odšel sem z njima, ker te zanimive priložnosti nisem smel zamuditi. Spotoma sem se glasno navduševal nad lepim razgledom, prelepim poletnim večerom in tihim, mirnim Mokronogom pod nami. Moj slavospev pa pri mojih dveh tovariših ni mogel izzvati nikakega odobravanja. Med krempljanjem navkreber sta se sem in tja ozrla po dolini, nista pa našla primernega izraza za lepoto kraja. Njune oči, ki so te kraje zmerom gledale od jutra do večera, so bile te slike že preveč vajene, da bi videla v njej kako posebnost, njun notranji občutek pa je bil otopel v borbi za vsakdanji kruh. Ko sem ponovno strmel v Mokronog, ki se je začel potapljati v prvi večerni somrak, in se spet navduševal, je kmet s Trebelnega v odgovor pomenljivo vzdihnil:

»Da, kdor se z Mokronajzarji brati, nima s čim orati ...«

Ta odgovor mi je zaprl sapo. Na svojem potovanju od Mokronoga do Pijane gore sem ga še mnogokrat slišal. Spoznal sem, s kakimi čustvi je okolica zvezana s svojim središčem, s središčem svojega gospodarskega, upravnega in kulturnega življenja.

Ko smo dospeli na vrh, se je večerno opravilo pravkar končalo. Na tratih pred cerkvijo se je kar trlo ljudstva; bilo jih

je gotovo kakih pet tisoč. Prvikrat sem bil na dolenskem romarskem shodu. Pred cerkvijo so mokronoški oštirji razpeli stojnice in tu se je kuhalo, peklo, jedlo in pilo. Med romarji je bilo videti tudi narodne noše Belokranjcev in Žumberčanov – uniatov, ki so nekdanjaj bajē v velikih trumah romali na katoliško božjo pot. Zdaj so prihajali le še posamezniki.

Na ozkem prostoru koničastega vrha so tri poslopja: velika cerkev, ki pa kot stavba nima na sebi nič posebnega, znamenita pa je zaradi Langusovih slik. Njeno patrono časti dolensko ljudstvo kot priprošnjico za zdravje in srečo. Drugo poslopje je velika zgradba Katoliškega prosvetnega doma, ki se imenuje Marijin dom. To je tako rekoč druga, moderna cerkev, ki rešuje tiste probleme sodobnega političnega življenja, ki jih prva cerkev v sedanjih časih ne more več reševati. Tretja stavba pa je velika gostilna, lastnina trgovca Deva iz Mokronoga, znanega voditelja mokronoških naprednjakov, Sokola, naprednjaškega župana svojih dni. Imenitna razdelitev interesnih področij, ki sta jo dosegla dva svetovna nazora na tem ozkem prostoru. Stranka tretjega svetovnega nazora, dolensko ljudstvo, pa je valovilo od cerkve do krčme.

Nastopila je že noč, a ljudstvo se še ni razhajalo; čakalo je še na nekaj. Čakalo je na neki stari, polcerkveni obred, na Marijin ples. Radoveden sem čakal, kdaj se bo stvar pričela. Ni mi bilo treba predolgo čakati. Kmalu so prinesli fantje na ramah iz cerkve Marijin kip. Prednje se je postavil starejši mož orjaške postave in silo rejene zunanosti ter začel z obredom.

»Kdo je ta mož?« sem vprašal svoja tovariša.

»Nek veleposestnik iz okolice Sevnice, ki že od svoje mladosti vodi Marijin ples na Žalostni gori,« se je glasil odgovor.

In venček se je pričel. Vojvoda se je z nosači Marijinega kipa kar zaril v najbolj gosto množico pred cerkvijo ter jo zajel v velikem polkrogu. Za nosači se je takoj sklenila veriga ljudi, ki se je vedno bolj zoževala in bližala sredini. Najprej se je sprevod sukal navznoter, ko pa je prišel do sredine, se je ve-

riga začela sukati návzven. Hipoma se je sukala vsa tisočglava množica. Sukala se je okrog same sebe. Kmalu je veriga zajela tudi nas tri, in ne da bi vedel kdaj, smo se tudi mi začeli vrteti po prostoru. Ko se je veriga razvila na rob množice, se je spet pričela sukati navznoter. Pri tem je množica na glas prepevala Marijino pesem, ki se je končevala z refrenom:

»Marija, prid' po nas ...«

Podoba je bila, kakor da je vso množico zgrabil sv. Vida ples. Duhovnika ni bilo nikjer videti. Množica je pela strastno, zateglo, hrepeneče. Ženske so nosile goreče sveče. Petje je postajalo vedno gostejše, vedno bolj omotično, dokler ni odmeval v noč en sam odmev enolične melodije tisočernih grl brez kakega razločnega besedila. Glasovi so se zlili v eno samo težko, hrepenečo molitev. V njej so bili zlitni vsi glasovi zemlje, po kateri se je razlegala; iz nje so vzdihovali kopači vinogradov na Malkovcu in v Grčevju, ki pod pekočimi sončnimi žarki vzdigujejo pet, deset kil težke krumpače po osemnajst ur na dan; škripali so koši nosačev gnoja, bajtarjev in kmetov brez vprege, ki ga ure daleč nosijo iz dolin v bregovje; slišati je bilo pokanje kosti kmetic in bajtaric, ki po teh hribih prenašajo vodo od zore do mraka; odmevalo je preklinjanje drvarjev in voznikov s klancev Trebelnega, Cirnika, Slančvrha, pelo je rohnenje prevaranih kmetičev s sejmov, izpred pragov prodajaln, gradov, davčnih uradov in farovžev. Vmes je iz molitev vriskala pesem svatov, pesem trgatev, vzdihovalo je hrepeneče ljubezni ob oknih nizkih bajt in od skritih plotov.

Iz tega svetega okvira, posvečenega Mariji, priprošnjici vsega lepega, dobrega in skoraj nedosegljivega, je bučala pesem, množica se je predala svojim čustvom, svojemu velikemu svetu in neutešenemu hrepenenju. Pela jo je dolenjska revna zemlja iz dna svojega srcá.

Nekaj časa sem se sukal v tej zamaknjeni gmoti in njeni

večerni omotici, potem pa sem se skušal zriniti iz vrveža in hotel biti le opazovalec. Toda veljalo me je precej napora, da sem se izmotal v kraj, kjer me veriga plesalcev ni mogla več zajeti. Moja dva tovariša, kmet in rudar, sta ostala še dalje v gmoti. Množica pred cerkvijo se je sukala dalje. Njen vojvoda, sevniški veleposestnik, se je v besni zamaknjenosti sukal sem in tja, gor in dol. Za njim je iz somraka sveč in zvezdá migala bela Marijina soha kakor skrivnostna vešča. Ples je trajal skoro cel uro in množica se ni naveličala sukati se in prepevati. Naposled so nosači le odnesli kip v cerkev, vojvoda pa je stopil na zidano prižnico pred cerkvijo in od tod govoril množici prazen slavospev priprošnjici Mariji.

Toda medtem ko je še malo prej množica bila popolnoma zajeta od plesa pod vodstvom njene božje priprošnjice, zdaj vojvodova pridiga ni imela nanjo nobenega vpliva več. Poslušalci so se govorniku smejali in delali robate medklice. Romarji so v trumah začeli zapuščati hrib ter se odpravljati spat po krčmah, po hlevih, po kozolcih. Nekaj pa jih je ostalo na hribu v cerkvi in okrog ognjev.

Odšel sem v Mokronog brez svojih dveh znancev, ki sta se v množici izgubila. Lepa, zvezdnata noč je legla na tiho pokrajino, ki se je vsa trudna in omótena pogreznila v spanje.

Drugi dan sem se ne prav zgodaj odpravil v dolino Lakencev, južnovzhodno od Mokronoga, kamor sem bil najprej namenjen. Trg ima svoj starinski čar, ki mu ga dajeta stari grad in stari obrambni stolp iz turških časov. Niti neumestna, smrdljiva usnjarna sredi trga ne more zabrisati tega čara. Prav tedaj so zidali nov zvonik trške cerkve, ker je bil stari že prenizek in je že komaj stal. Mokronajarji so rešili stvar na zelo preprost način. Starega zvonika niso podrli, temveč so novega zgradili kar okrog starega in ga dvignili nad njega. Tako ima Mokronog zdaj dva zvonika, viden pa je le ne sam.

Od trga do prvega, Gornjega Lakenca je pol ure hodá. Po

lepi, a dokaj strmi cesti se pomičeš mimo Struge, naselja iz starih lesenih in zelo lepih hiš, ki ga pa že kazijo nove stavbe, ki niso niti hiše niti vile. Na levi je gostilna pri »Tratarju«, lepa, gradiču podobna stavba, ki jo je nekdanji mokronoški graščak zgradil za eno svojih ljubic, svojih levih žen.

Kmalu nad strugo dosepeš na sedlo, ki deli mirensko dolino od Lakencev, v četrto ure pa si že v Lakencih. Lakenci so trije: Gornji, Srednji in Spodnji. To je pravzaprav ozka dolina potoka Lakenca, ki se vleče izpod Trebelnega več kakor dve uri hodá proti Škocjanu. Vas Gornji Lakenc ostane na desni pod gorico Prično, ob cesti pa se začnejo pojavljati bajte, ki spadajo tudi v Gornji Lakenc. Ko zagledaš te bajte, ki so pravzaprav ob stari prometni cesti, se sprašuješ, kako so mogle v svoji stari obliki dočakati dvajseti vek. Te bajte so podoba strašne revščine. Zdi se ti, da si stopil v drug svet, in ne vprašaš, ali je to tista tako opevana idilična Dolenjska. Toda popotnik, pomiri se: če boš šel od tod proti Pijani gori, boš videl vse drugačne stvari.

Srečujem ljudi, ki gredo v Mokronog k prvi maši. Moški popotnika sploh ne pozdravljajo, odzdravljajo pa le mrko in neradi; otroci pozdravljajo samo s pozdravom:

»Hvaljen bodi, Jezus Kristus.«

Četrta ali peta bajta ob cesti je domačija mojega znanca Šimana. Šiman je po dolenskih pojmih kmet, lastnik je lesene bajte, nekaj ilovnatih njivic na sončni strani globače in nekaj močvirja ob Lakencu ter redi par voličev in kravo. V Stari gori ima vinograd.

Našel sem ga na skednju. Bil je sicer praznik, dan Velike gospojnice, toda mož je delal. V čebru je mešal neko rjavo, smrdéčo snov in z njo zadelaval špranje poda v gumnu.

»Kaj pa delate, oče?« sem ga pozdravil.

»Jutri bomo začeli mlatiti, pa moram zadelati špranje, ker se je pod razsušil.«

Ni mi bilo mogoče ugotoviti, s kakšno snovjo maši špranje, in sem ga vprašal.

»S kravjekom, gospod! To je najboljše mašilo.«

Od sonca ožgani obraz z velikanskim nosom in z močnimi očmi se je zarežal vame.

Ogledal sem si njegovo malo gospodarstvo, ki ga pa ni rad pokazal. Šiman je bil bister mož in se je zavedal svojega siromaštva. Njegovo stanovanje je obstajalo iz dveh čisto majhnih sobic in iz veže, ki je bila obenem kuhinja. Pri Šimanu se je kuhalo še v peči, na staroverski način. Zato je v obeh sobicah, ki jih je razgrevala peč, vladala neznosna, vroča zatohlost. Okna so bila tudi v letnem času zaprta. Ko si stopil v sobo, si mislil, da si prišel v kako vzrejališče muh, hlev za hišo je bil mnogo zračnejši. Njegova žena, Šimanka, je bila še razmeroma mlada, toda ko sem jo malo bližje pogledal, sem se skoraj ustrašil; noge je imela strašno zatekle, da jih je komaj vlačila za seboj.

»To je od prepaha, gospod,« se mi je opravičevala in me onemoglo gledala s svojimi lepimi očmi.

Kaj se, sirota, opravičuješ, ko se skozi vse trhle vežne stene sveti beli dan!

Šiman je imel le troje otrok, dve deklici in fantka. Vsi trije so bili lepih obrazov, toda vsi so imeli neznansko krive, posiljene noge. To je bilo od nošenja težkih brent, od pretežkih košev in napornega kopanja. Fant je za kozolcem pasel vole in kravo. Živina je iz suhih, popasenih zar silila v bližnjo njivo, zato jo je pastir neprestano tolkel po gobcih in po očeh z debelim prizemnikovcem. Neusmiljeno udrihanje se je čulo celo v zaprto sobo. Šiman mu ni rekel besede.

Gospodar je dejal:

»Vina bi vam dal, pa ga nimam doma.«

»Imate vinograd?«

»Imam ga v Stari gori,« mi je ponosno in žarečih oči odvrnil Šiman.

Vinograd je ponos vsakega Dolenjca, čeprav je malemu kmetiču v breme in trpljenje, kakor je bil tudi Šimanu. Vinograd je tradicija dolenjske zemlje. Zidanica je tisti kraj, kjer se

vsaj včasih pozabi trpljenje in pomanjkanje. Gorica je rabota, je skrb in muka, a je za lastnika hkrati tudi dragocena moralna uteha.

Šiman ni imel vina v domači kleti, ampak je za potrebo sproti hodil ponj v zidanico. Po bližnjici je imel do Stare gore uro hodá. Uro tja, uro nazaj, to pot je delal vsaj vsak drugi dan, dokler je zidanica imela kaj v sebi.

»Zakaj pa ne spravite vina v domačo klet, s tem bi si prihranili mnogo nepotrebnih poti?« sem ga vprašal nekoč pozneje.

»Doma bi se kapljica prehitro posušila.«

Tedaj sem prvič videl gospodarstvo malega dolenjskega kmetiča, eno tistih gospodarstev, ki vsaj po hribovitih krajih tvorijo večino dolenjskega gospodarstva, tistega gospodarstva, ki je po mnenju »Slovenčevega« kmetijskega strokovnjaka na Kranjskem visoko aktivno. Mislil sem, da vidim najzanikrnejše gospodarstvo, ki si ga je sploh mogoče predstavljati, toda na svojem potovanju po teh krajih sem kasneje spoznal še vse drugačne primere revščine in zaostalosti.

Nastanil sem se v zidanici na Brezovcu nad Lakencem, ki ji je bil Šiman nekak oskrbnik.

Brezovec je hrib z dolgim predhrbtom, potisnjen med dolino Lakencev na jugu in med Svetim vrhom na severu. Z njegovega hrbitišča, na katerem stoji tista zidanica, je svojevrsten razgled. Sveta sicer ne vidiš mnogo, ker zapirajo pogled na jug trebanjski hribi, na severu pa hribi Svetega vrha, a kar ga vidiš, je prezanimiv in prelep dolenjski svet. Vsa pobočja trebeljanskih hribov, ki obdajajo Lakence od južne strani, so pokrita z gozdovi, ki so izjemoma tudi črni lesovi. Če vprašaš Šimana, čigavi so, ti odgovori:

»Tu na tem koncu so last rakovniške graščine, doli na vzhodu pa so last čreteške graščine.«

Kako dobro se to pozna, v enih in drugih prevladuje lep, črni les, sredina pa, kjer ima tudi Šiman svojo parcelo, je gola ali pokrita z bukovino in drugim nekoristnim grmovjem. In

če nadalje vpraša Šimana, zakaj on ne spravi črnega lesa na svojo parcelo, ti odgovori:

» Ja, kje bom pa listje vzel?«

Od desnega konca teh gozdov gleda Sveti Peter, trebeljanska podfarica, s svojo staro kapelico romanskega sloga. Šel sem jo gledat, pa sem jo našel v silno žalostnem stanju in že razpadajočo. Podfarna cerkev pa, ki nima nobene zgodovinske vrednosti, je dobro zavarovana proti vetru in dežju. Čudni pojmi naših varuhov kulture!

Ljudska prislovica ve povedati, da sta v tej kapelici maševala brata Ciril in Metod, ko sta potovala skozi te kraje iz Panonije v Rim k papeževemu sodišču. Pod Svetim Petrom so še vidne razvaline nekdanjega gradu Gornji Mokronog.

Iz drugega nasprotnega konca teh obširnih gozdov gledajo razvaline obeh čreteških gradov, gornjega in spodnjega. Tudi te sem obiskal in se nisem mogel načuditi trdnosti ogromnih zidov gornjega gradu, pravzaprav silnega stolpa, ki je bil v Valvasorjevih časih razvalina, pa še danes stoji, visok in veličasten.

V Lakencih živi legenda o teh gradovih. Neki tlačan se je zaljubil v grajsko hčer, hči pa vanj. Ker je bil on tlačan, ona pa grajska hči, je bila ljubezen brezupna. Vendar se tlačan ni vdal, ampak si je napravil načrt. Odšel je v Turčijo k janičarjem, se vrnil na Čretež s turško vojsko, ga napadel, razrušil in si tako osvojil grajsko ljubico. Divji gozdovi obdajajo danes te stare razvaline, okrog njih pa diha neka skrivnostna sila ljubezni in tlačanskega maščevanja.

Severno stran Brezovca obdaja Sveti vrh s svojimi goricami, s Spečno in s Staro goro, ki se raztezajo proti vzhodu do Slančvrha, do Bojnika in še dalje proti Telčam. Kakor krona kiti to dolgo hrbtišče vas Sveti vrh s svojo cerkvico.

Prečudoviti so na Brezovcu poletni večeri. Trebelno na jugu in Sveti vrh na severu sta obžarjena od zahajajočega sonca, tam na vzhodu se še blešči Slančvrh, globača Lakencev pa

se že pogreza v večerne sence; gozdovi onkraj Lakencev postajajo počasi modrikasti in se zlivajo v mrak, ki se iz globeli dviga vedno više in više. Kmalu se na dnu močvirja začne nabirati lahna meglica, ki jo diha dolinsko močvirje. Okolica postaja vedno tišja in že se čujejo mlini, ki ropočejo ob Lakencu. In potem ne mine večer, da bi se od nekod ne oglasila hrepeneča, zategla pesem, ki prepeva slavo in čast Mariji, ki pa v resnici hrepeni po neutešljivi ljubezni, po nedosegljivi sreči. In potem navadno plane iz goric pod Svetim vrhom vrisk, ki se romantiku in občudovalcu kmečke idile zdi brezskrben in prešeren, ki pa je le težak, tvegan vzdih velike bolečine človeškega srca. Vse, kar se je čez dan nabralo v srcu tega ljudstva grenkega in bridkega, vse utriplje in diha zdaj v zateglih glasovih ali kratkih sunkih v prihajajočo noč. Skozi vejevje hrastovja in brezovja diha lahen vetrič, njegov šelest pa sliši le človek, ki ni obsojen, da si čez dan išče svoj kruh po teh bregovih in odorih.

Na Brezovcu je kakih dvajset bajt. Največji posestnik med njimi je Srovin, ki lahko redi štiri repe govedi. Vsi ostali bajatari skupaj morajo nasititi desetkrat toliko človeških ust, koliko štejejo domačih živali. Zemlje je malo in še ta, kar je je, ni vsa lastnina Brezovčanov. Nekaj najlepših vinogradov je last mokronoške gospode, najlepši sadovnjak je last mokronoškega farovža. Dobro je, da so bajte raztresene po rebrih in skrite po grmovju, kajti če bi vseh teh dvajset bajt biló na kupu v eni sami vasi, bi imel Brezovec strahovit in preveč očiten pečat svoje življenjske ravni. Zemlja je strašna, nerodovitna ilovica, grudasta in suha, čeprav je bila mogoče že nekaj stokrat prekopana na meter globoko in so jo že nešteti rodovi pregnojili s svojim znojem in s svojo krvjo. Vode ni pri nobeni hiši razen kapnice in žene hodijo ponjo ali v Lakenc ali pa na drugo stran v Lapušje.

Neprestano mi je rojilo po glavi vprašanje, kako in od česa živi ta človeški rod. Gotovo spadam med ljudi, ki se hočejo in znajo boriti z življenjem, ki se ne ustrašijo zlepa niti največ-

jih težav, a če bi mi kdo ukazal, naj se usedem na Brezovec in naj si tukaj priskrbim vsakdanji kruh, bi onemoglo zajokal in tvegano čakal svojega konca.

Za sosede imam tri bajtarje. Prvi sosed je po poklicu dni-nar; ima ženo in otroka, ki mu ga je znesla v gnezdo tuja kukavica, ko je on preobračal rjavo zemljo tujih vinogradov. Razen treh orehov, dveh jablan, suhe tepke, majhne njivice, kjer koruza zazori šele julija meseca, prašička in vedno lačnega psa ni ničesar pri hiši. Mož je že postaren in vidim ga le ob nedeljah, ko sedi pred bajto pod orehom. Tam presedi cele ure, molči in gleda čez lakenško globačo v čreteške in rakovniške zelene gozdove. Sem in tja privleče iz suknjiča pohlevno steklenico z žganjem in napravi požirek. Potem spet nepremično obsedi in gleda, gleda tja proti gozdovom. Kdo ve, kaj vidi v teh gozdovih? Nekajkrat sem ga videl, kako se je že zgodaj zjutraj, preden je odšel na šiht, s svojo ženo in otrokom prikrivil iz Lakenca po strmini s polnim košem suhljadi. Ali misli na tiste gozdove kot na vir za svojo kurjavo? Njegov obraz je tak, da ni na njem mogoče odkriti nobene misli. Gotovo bi se našlo mnogo navdušencev za kmečke idile, ki bi sodili, da gleda mož lepoto narave, da občuduje lepe gozdove. Jaz pa le mislim, da strmi mož predse poln topega sovraštva do gozdov, do Brezovca, do svojega življenja.

Drugi sosed je že malo večja bajta, kjer je toliko polja, da bi se lahko redili dve kravi. Toda sosed ima le eno jalovo kravo in še ta stoji v zidanici, ker mu je pred leti pogorel hlev. Vinu kravja tovarišija ni na škodo, ker ga v zidanici nikoli ni, kajti sosed proda grozdje že jeseni, kadar ga kaj ima. Pri hiši je troje otrok in še mlada žena. Eden izmed prednikov te bajte je staro leseno podrl in si postavil zidano. S tem napredkom pa je svojim potomcem napravil veliko neprijetnost; pol bajte se je namreč pred leti podrl in zdaj veža, ki je obenem tudi kuhinja, nima ene stene. Žene kuha v tem odprtem prostoru leto in dan.

Trije otroci so trije heroji. Fant in dekllica sta zmerom oprtana s koški, razen ko gresta k obhajilu, ker že hodita v šolo. Najmlajši otrok, ki je še v zibelki, je tudi že heroj. Odrašča namreč brez mleka. Materine prsi so že davno posušene, zato pa so njena stopala nesorazmerno velika. Kruha ti otroci sploh ne poznajo, kakor ga tudi drugi otroci na Brezovcu ne poznajo. In če vprašaš fanta ali dekllico zjutraj, ko gresta v uro oddaljeno mokronoško šolo, če sta kaj zajtrkovala, ti oba smeje odgovorita:

»O ja, mama nama je tropine poparila ...«

Posušene sadne tropine od lanskega leta.

Pri tej bajti, ki stoji na suhem hrbtišču Brezovca, a se imenuje pri »Grabnarju«, zraste žito žabi do ušes. Kolikor uspe krompir, je kakor debeli orehi. Obdelovanje take zemlje pomeni strahovito zgubo, pomeni živeti od lastnih solz.

Mati Grabnarica, ki je spet v drugem stanu, mi pripoveduje:

»Ko bi le hlev mogli postaviti. Toda tako težko je, ker ni denarja. Hlev, hlev ...«

Prihaja iz Lapuha s škaфом vode na glavi. Ta voda mora biti za ves dan. Toda voda se pri hiši meri na kapljice.

Moža še nisem dobil pred oči, čeprav sem že teden dni njegov sosed. Potem pa sem ga le zasledil: zjutraj ob dveh ali ob treh sem slišal na cesti pred zidanico trde korake in zvečer ob desetih ali še pozneje sem jih spet slišal, ko so se vračali. To so bili koraki sosedu Grabnarja, ki je hodil na delo v rakovniške gozdove tja nekam na gornji konec mirenske doline. Pozneje sem se mu čudil, da hodi na delo tako daleč. On pa mi je odgovoril:

»Ni prehudo, gospod. Dobro uro je hoda ...«

Kasneje sem tudi sam napravil to pot, toda hodil se debeli dve uri, da sem bil ves moker, a še nisem prišel v tiste gozdove, ki niso stali kar ob cesti.

Moj tretji sosed je bila spet bajta. Človek bi si misli, da sta

prvi dve bajti že višek revščine po človeških pojmih teh krajev, toda tretja bajta je oni dve po revščini še prekosila. Bajta je bila star vinski hram z enim samim, dokaj velikim prostorom z okenci, ki so imela kvečjemu deset col v kvadratu. Pred bajto je med bohotno praprotjo životarilo nekaj zanikrne povrtnine. Vinograd pod bajto je bil že davno opuščen, zarasel z nizkim grmovjem, med katerim je še tu in tam živela stara trta divje šmarnice.

V tem hramu je živelo sedem ljudi, vdova s svojo staro materjo in s petimi otroki, ki so bili še vsi za šolo in ki so po grmovju okrog bajte preganjali suho kozo, pravo mučenico. Okrog te družine je vladalo nekaj skrivnostnega, kar mi je takoj padlo v oči; sosedje so le neradi govorili o njej, če pa so govorili, so pred tujcem očitvidno nekaj prikrivali. Ko pa sem se za stvar zanimal, so mi povedali, da je bajtarica, tista vdova, pred leti ubila svojega moža, presedela zato pet let težke ječe v Begunjah, od koder se je šele pred kratkim vrnila. Nadalje so mi pripovedovali, da rajni mož ni bil kdo ve kaj prida, da je ženo venomer pretepeval, prav tako taščo in celó otroke v zibelki.

Roman na Brezovcu.

Razumljivo je, da me je po tem odkritju družina še bolj zanimala. Skušal sem ji priti blizu, toda dolgo nisem imel sreče. Vsakikrat sem našel prazno bajto, le otroci so se pojali okrog nje. Neko nedeljo popoldan pa sem ženi le dobil doma. Ko sem stopil iz grmovja pred bajto, je pred njo sedela stara, silno zamazana in zapuščena žena sivih las; nepremično je strmela v sonce, ki se je z vso močjo upiralo v brezovski breg. Zdelo se mi je, da bi se mi bila rada skrila, ker pa je bilo že prepozno, je obsedela.

»Mati, kaj pa gledate?« sem jo pozdravil kar se da prijazno.

»Gledam ...« mi je odgovorila starka z močnim in zvočnim

glasom, ki se nikakor ni skladal z njeno suho postavo. In spet se je zagledala v sonce, ki je plavalo nad Trebelnim.

Gleda! Kdo ve, kaj gledajo ti dolenski ljudje? Moj prvi sosed gleda, ta starka gleda, vse gleda. Morda vidijo v jasnih višavah dolenskega neba, visoko tam gori pod soncem tisto življenje, ki ga na tej zemlji ne morejo najti, morda rajajo tam gori zapeljive, a zanje nedosegljive podobe skromne zemeljske sreče, ki je na Brezovcu ni in ki je kruh in voda.

Starka sedi in gleda; njene oči so obrobljene z velo, zabuhlo kožo in pred sončnimi žarki niti enkrat ne trenejo. Usedel sem se na klin lestve, ki je vodila na podstrešje nizkega hrama, in z ženo vred molčé gledal predse, išoč primernih besedi, kako bi napeljal pogovor na to, kar me je zanimalo. Na srečo so prišli od nekod otroci; najmlajša je bila deklica kakih petih let, ki jo je mati rodila v zaporih, najstarejši pa je bil fantek, ki bi mu prisodil največ dvanajst, a jih je moral imeti več. Tičali so v prevelikih ali pretesnih oblekah, iz česar sem sklepal, da so vsa oblačila podarjena. Že na prvi pogled se jim je poznalo, da stradajo kruha. Vsi so bili nekam čudno plašni in za svoja leta mnogo prerესni.

Za otroke sem prinesel s seboj nekaj malenkosti in jih razdelil mednje, nakar so takoj spet zginili za bajto. Starka je medtem nekaj mrmrala predse. Mislil sem, da se je njena zakrknjenost otajala in da lahko začnem kopati vodo na svoj mlin.

»Mati, pri vaši hiši ste imeli nesrečo, kakor sem slišal,« sem previdno začel.

Starka se je neprijetno zganila in njene težko obrobljene oči so se obrnile vame. Zdelo se mi je, da je v njih globok očiitek, in že sem mislil, da iz vsega ne bo nič. Tedaj pa je starka zacepetala s svojimi lopatastimi nogami, in kakor bi se s tem znebila prvotne zadrege, mi je brez posebnega poziva začela pripovedovati:

»Moja hči se ni dobro omožila. Vzela je moža iz spodnjih krajev, ki ga tukaj nihče ni poznal, zato nismo vedeli, kaj smo

dobili k hiši. Bajto sem prepisala na hčerko in sebi izgovorila kot, kar je pri taki bajti pač mogoče. Toda takoj po poroki je zet prisilil hčer, da je prepisala bajto nanj. Bil je silno surov in je takoj od začetka začel pretepati ženo. Mene pa je živo hotel spraviti v zemljo. Ker doma tako ni bilo kaj jesti, sem se sama preživljala z dninami. Toda še kota mi ni privoščil, še vedriti nisem smela pod streho. Včasih me je tako pretepel, da sem bila vsa črna in še žlice nisem mogla nesti k ustom. Na pol mrtvo me je vrgel v tistile svinjak, kjer me je potem imel zaprto po cele dneve ...«

Mahnila je z roko tja za bajto, kjer sem lahko videl nizki svinjak, izkopan v breg, podoben ograjeni jami, v kateri bi še koza težko stala pokonci. Njen glas je bil poln sovraštva, na njenem obrazu so se videle ostudne, maščevalne poteze.

Čakal sem, da bo nadaljevala, tedaj pa je stopila iz hrama druga žena, njena hči. Bila je podoba svoje matere, vsa suha in izčrpana, še ne štiridesetih let, a že sivih las. Njen obraz je bil izmučen in vse, kar je na njej bilo živega, ženskega, je bil njen gibki, kljub umazanosti še zapeljivi vrat. Z nezaupljivim pogledom se je molče usedla na prag in potegnila suha bedra pod široko krilo.

Starka je rekla:

»Lenšče, ravnokar pripovedujem gospodu, kak pekel smo imeli, dokler se ni to zgodilo; kako pa je bilo, mu pa ti povej, ker si že tu.«

Okrog bajte je priteklo najmlajše dekletce z obgrizeno zemljo v ročicah in se privilo k materi. Pri pogledu na otrokovo srečo je materin obraz preletel blažen smehljaj, potem pa je mirno in jasno, kakor da bi izpolnjevala sam po sebi razumljiv ukaz, nadaljevala tam, kjer je mati končala:

»Moj mož je bil res prava surovina, nagle jeze in neusmiljenega srca. Češče sem bila tepena kakor sita. Poglejte, še zdaj se mi vidijo brazgotine po rokah in po prsih. Včasih, ko je klečal na meni in mi je od bolečin že pohajala sapa, sem ga premilo

prosila, naj neha, ker preveč boli. Tedaj se je še huje raztogotil in vpil: »Boli te! Toda ali mene ne boli, ali mene ne tepejo drugi, ali me ne tepe to prekleto življenje, ta črna revščina? Ali to ne boli, ti satan črni, ki si me priklenil na to bajto? Meni bi ne bilo treba živeti, kakor živim. Za nič drugega nisi kakor za to, da mi vsako leto privlečeš novega pankrta na svet ...« – In potem je še bolj divje tolkel po meni. Mater žive ni mogel videti; večkrat sem s svojim telesom zanjo odbijala kole in nože. Naj-huje je bilo, kadar je bil pijan. Takrat ni kazalo drugega kakor pobrati otroke in pobegniti, če je bil še čas. Mogoče bi ne bil tak, če bi ga ne bila pekla revščina in večno pomanjkanje. Revščina ga je tako hudo bolela; ker si ni mogel pomagati drugače, se je znašal nad nami ...«

»Kaj ga zagovarjaš, zverina je bil!« se je vtaknila vmes star-ka z očitajočim glasom. In obrnjena k meni je pristavila: »Ta koza neumna ga ima še zdaj rada.«

Vdova pa je nadaljevala, kakor da je ni slišala:

»Bila sem prepričana, da nas bo vseh konec, če se kaj ne zgodi. Večkrat sem že mislila, da bi se končala. Toda s tem bi rešila le sama sebe, saj bi otroci in mati še ostali v njegovih rokah. Morala bi prej pobiti otroke in mater. Tega pa nisem mogla, zato sem začela misliti, kako bi se njega znebila. Neke nedelje popoldan je bil mož dobre volje, ker je nekje dobil par kovačev. Povabil je mene in mater k Butku v Srednji Lakenc na liter vina. Ostali smo dolgo v noč, peli in plesali. Mož se ga je hitro nalezel; ker se je takoj, brž ko je bil pijan, sprl, so ga postavili pred vrata. Bilo je že proti polnoči, ko smo se vračali domov. Prav dobro se še spominjam lepe in jasne mesečne noči. Mesec je žarel tako močno, da nobena zvezda ni mogla blesteti. Mož, pijan in razsrjen, se je takoj spravil nad mater. Vso pot jo je pretepal, ko pa sem jo začela braniti z rokami, ker vse prošnje niso pomagale, se je spravil še nadme; pretepal naju je, da sva bili vsi krvavi. Prišli smo do onegale roba, kjer je spet dobil mater podse in jo tako zdelaval, da je bila že na

pol mrtva. Če bi mu ne bila izvila noža iz rok, bi jo bil gotovo zaklal. Nehal je šele, ko je ves obnemogel obležal na zemlji. Z materjo sva sami odšli domov. Ko sva prišli do bajte, sem zagledala sekiro, ki je tičala v tnalu. – In tedaj sem se odločila.

»Mati,« sem rekla, »nocoj bom storila konec.«

»Napravi, kakor se ti zdi, tako ne more iti več dalje,« mi je odgovorila mati.

Izdrila sem sekiro iz tnal in odšla po bregu do mesta, kjer je obležal mož. Ležal je z obrazom na zemlji in z razpetimi rokami, kakor bi bil križan. Glavo je imel stegnjeno daleč od ramen, da se je dobro razločil njegov dolgi, suhi vrat. Luna je sijala tako jasno, da se je vse silno dobro razločilo. Malo sem postala pred njim, potem pa sem si rekla: »Naj se zgodi v božjem imenu, kar se mora zgoditi.«

Dvignila sem sekiro ter zamahnila po stegnjenem vratu. Mahnila sem menda trikrat in ko sem videla, da so mu roke jele grabiti po zemlji in se je truplo skrčilo, glava pa nepremično obležala, kjer je bila, sem vedela, da se ne drži več trupla, da je stvar končana, in sem odšla. Ko sem stopila v bajto, sem rekla materi: »Zdaj je že, kar je ...«

Potem sem odšla v Mokronog in povedala vse tako, kakor sem zdaj vam povedala ...«

Vdova je umolknila in šele zdaj se je ozrla vame z negotovim, nekako prosečim pogledom.

»In potem ste dobili pet let,« sem rekel, ker sem moral nekaj reči, boječ se, da bi ženi moj molk tolmačili kot obsodbo.

»In kdo je ta čas preživel otroke ?«

Zdaj se je spet oglasila mati:

»Jaz sem jih preživljala. Občina mi je nekaj pomagala, da smo se pretolkli. Hudo je bilo, hudo, toda zdaj ni nič bolje ...«

Tedaj se je morilka svojega moža dvignila s praga. V njenih očeh nisem bral nikakega kesanja in tudi nobene žalosti, vse na njej je bilo mrtvo in topo, le tisti vrat je še blestel v rahlem drgetu njenega ženskega poslanstva. Okrog nje se je zgrnilo

vseh petero otrok.

Zapustil sem bajto s tako glavo, kakor bi se napil najhujše šmarnice. Kakor žgoče zbodljaje sem čutil na sebi sedem parov oči vseh teh herojev človeške tragike in usode brezovškega boja za življenje. Spomin na toliko opevano kmečko idilo, na zadovoljstvo in lepoto dolensjske zemlje me je pekel ko grenki zasmeh.

Brezovec ima dvajset bajt, v katerih živi nad sto velikih junakov, ki jih nihče ne opeva, ki jih nikjer ne poznajo in katerim si nihče ne upa pogledati v oči. Njihova kri, ki vre na tej zakleti krtini, pa voha dan tistega velikega vstajenja, ko se bodo razrušile te bajte, te priče stoletnega prekletstva in suženjstva.

Brezovec je drugače miren, čez dan prazen in sumljivo tih; premalo je vina, da bi njegovi prebivalci bili okajeni, kakor je po vinorodnih krajih sicer šega, premalo je kruha, da bi mogel kdo na glas dajati duška svoji objestnosti; ker ni živine, da bi jo otroci gonili na pašo in tam vriskali, zato je Brezovec čez dan sumljivo tih. Glasovi silijo do njega le od drugod.

Toda če bi kdo mislil, da je Brezovec zategadelj primeren kraj za miren jutranji počitek, bi se bridko motil, čeprav bi hodil tod okrog z zavezanimi očmi in bi vsega tega, kar mu Brezovec nudi, ne videl ali ne hotel videti.

Že koj drugo delavniško jutro po mojem prihodu me je iz spanja prebudila vojska mlatičev. Bil je čas mlačve in po vseh gumnih po Lakencih, na Svetem vrhu so se oglašali cepci. Romantične duše naših meščanov, ki vidijo na deželi le idilo, bi se morda nad tem pojavom na moč navduševale, češ presrečno ljudstvo, ki še lahko živi v taki idilični odmaknjenosti. Tudi naši častilci aktivnosti dolensjskega kmečkega gospodarstva bi ob tem prizoru morda prišli na svoj račun.

Pri tu vladajočih socialnih razmerah utegnejo ti poslednji sicer imeti nekoliko prav. V okolišu morebiti kakih sto gospodarstev sta le dve ročni mlatilnici. Vsa druga gospodarstva, tudi večja, uporabljajo cepce. In zato dneve in tedne na Bre-

zovcu odmeva pokanje tega starinskega orodja. Kaj bi počela ta armada bajtarjev in dninarjev, ako bi prodrla mlatilnica tudi v te kraje? Med mlačvo se vsaj najedo kruha in napijejo vina.

Cepec, ki je drugod simbol zaostalosti, je v teh krajih simbol aktivnosti kmečkega gospodarstva.

Šiman je imel kravo, ki je bila jalova. Gonil jo je že k vsem bikom od Mokronoga do Škocjana, toda krava je ostala jalova, kakor je bila. Potem jo je začel goniti na sejme po bližnji in daljni okolici, toda povsod brez uspeha. Nikjer ni našel kupca. Konec avgusta je bil semenj v Škocjanu. Šiman se je zmerom tolažil:

»Če je nikjer ne prodam, jo bom v Škocjanu.«

In tako je krava res dočakala škocjanski semenj.

Lepega jutra sva se s Šimanom napotila s kravo na sejem. Če hočeš spoznati dolenjsko ljudstvo, moraš na njegove božje poti in na njegove sejme. Na božji poti sem že bil, zato nisem hotel zamuditi priložnosti in sem šel na ta véliki sejem.

Šiman je gnal kravo na otvezi, jaz pa sem jo zadaj priganjal s palico. Mnogo truda me to ni veljalo, ker je krava že bila vajena sejmov in trdih cest in je rada šla. Šiman je vzel s seboj tudi svojo mlajšo hčerko, dvanajstletno deklico. Pri Šimanu so namreč doma napravili sklep, da bo deklica dobila nove čevlje, če se posreči kravo spraviti v denar. Zato je šla deklica bosa z nami; bosa zato, ker čevljev sploh ni imela.

Hoja po dve uri dolgi globači Lakencev v rosnem poletnem jutru je bila zame pravi užitek. Razmeroma lepo, zložno cesto ves čas spremlja voda Lakenca, ki žene mline in žage in napaja loge in travnike. Kar je ravninskega polja, je mastno in rodovitno. Vsako toliko prideš mimo mogočne obcestne domačije, kjer se takoj opazi, da je tu nekaj bogastva doma. Sicer pa tudi na tej poti zadevaš na zaostalost kmečkega gospodarstva; nikjer nisem videl niti ene vodne naprave, ki bi kmetijam, raztresenim nad globačo, gonila domače stroje, kakor je tega po

Koroškem ob takih vodah vse polno. Povsod so odmevali le cepci.

Užitek pa sem imel le jaz; Šiman je vso pot zamišljeno molčal, govoril je le takrat, če sem ga kaj vprašal. Mučile so ga druge, gospodarske skrbi: če bo spravil kravo v denar, kako bo kupil drugo kravo in koliko mu bo ostalo čistega. Deklica je imela tudi svoje skrbi, če bo res dobila čevlje.

Do Škocjana so ob cesti tri gostilne. Že pri prvi, pri Dolinšku v Spodnjem Lakencu, je na visokem kolu pred hišo visel očiščen koštrun. Iz hiše je dišalo po parjeni drobovini.

»Ajmoht bo,« je dejal Šiman na moje vprašanje, kaj ta razstava pomeni.

Pri Činkoletu, uro hoda dalje, sta pred hišo visela koštrun in prašič. Tu ne bo le ajmohta, temveč tudi pečenka. Pri Peršetu na Zburah je bilo kakor pri Činkoletu. Nazaj grede torej ne bomo stradali.

Že pri Dolinšku so se nekateri sejmarji, ki jih je bila polna vsa dolga pot, zanimali za kravo.

»Šiman, ali je breja?« so ga spraševali.

Šiman se je najprej počohal za kosmatim tilnikom, pogledal po strani name in mirno rekel:

»Breja, seveda ...«

»Kdaj pa si jo gnal?«

»Pred tremi meseci sem jo gnal, potem pa se ni več pojavila.«

Sejmar je šel okrog krave, jo potipal pod rebri, nato pa nevarno zmajal z glavo in se umaknil z lokavim nasmehom na obrazu.

Šiman je takoj udaril po njem:

»Tako je, kakor sem ti rekel, krava je bila pri biku ...«

Pri Činkoletu ga je drugi sejmar vprašal, koliko kravo ceni.

»Tri jurje in pol,« je odgovoril Šiman.

Sejmar ni več spraševal in se je takoj odstranil.

»Slabo kaže, oče,« sem ogovoril Šimana, ker že pol ure nisva spregovorila besedice.

Šiman pa se mi je nasmehnil:

»Čakajte, da prideva v Škocjan, tam kupcev kar mrgoli.«

Proti dolini Radulje, kamor se Lakenc izteka, se prične dolina širiti. Desno in levo se začnejo razprostirati lepa polja. Nad vasjo Zbure se prikažejo razvaline gradu istega imena. Čudim se, da je mogla propasti graščina sredi tako lepe ravnice. Razvalina še ni videti stara. Tu postane Šiman naenkrat zgovornejši.

»Tam proti Šmarjeti stoji grad Klevevž. Zbure so bile last klevevškega gradu. Vse polje, ki je pripadalo Zburam, je prišlo pod agrarno reformo. Tu so se kmetje dobro odrezali. Pogledajte, kakšno polje ...«

Poznalo se mu je, da ga ob pogledu na to polje kar skelijo oči. Kako bi ga tudi ne ob spominu na njegove krtine okrog domače bajte. Potem se je spet zatopil v svoje sejmarske skrbi.

Medtem smo prišli že v dolino Radulje in se bližali cilju. Prikazovala so se lepša polja in tudi vasi so bile videti bogatejše. Toda travniki so bili vsi nekam čudno sivo rjavi. Šiman mi je razložil, da je to od povodnji, ki nastopi ob vsakem večjem nalivu. Krka je le še kakih deset kilometrov oddaljena, zato se temu ni čuditi. Radulja dela po lepi dolini neverjetne ovinke, zato ne more odtekati. Že sama struga uniči mnogo lepega sveta. Spet dokaz več, da je javna uprava bila Dolenjski mačeha.

Nad cesto se je videlo lepo polje, obdelano z veščo roko. Široka ploskev samih njiv brez tistih mej in parcel, ki režejo kmečka polja. Šiman vé vse. Zato ga pobaram, čigavo je to polje.

»Farovško,« mi pravi in takoj razlaga dalje: »Škocjanska fara je velika; ima dvanajst podružnic in škocjanski fajmošter je velik gospod. To še ni nič, kar vidite tukaj. Škocjanski farovž

ima tam pri Krki travnik, ki dá trideset voz sena in ki ga še noben škocjanski fajmošter nikoli videl ni ...»

Zmerom ista pesem: kadar začne molčeči Šiman govoriti o polju, ne more zlepa nehati.

Škocjan.

Takega sejma še nisem videl; že vhod v vas je bil zatrpan z množico sejmarjev, živine in voz. Trajalo je več kot pol ure, preden sva se s Šimanom prerila do sejmišča. Velikanski prostor je bil prepoln ljudstva, živali vseh vrst in vseh mogočih vpreg. Škocjan se je potapljal v nepopisen sejmarski hrup. Ko sem si vse ogledal, mi je spet prišel na misel tisti »Slovenčev« gospodarski strokovnjak o dolenskem vprašanju. Mogoče pa ima mož le prav, kajti tu je bilo nakopičenega ogromno blaga. Toda ta slika je bila dvostranska; ljudstvo, ki se je mešalo sredi tega bogastva, je bilo mršavo, slabo oblečeno in raztrgano. Podoba je bila, da je polovica sejmarjev že zjutraj bila pijana.

Šiman je postavil kravo v vrsto in čakal kupca, jaz pa sem si ogledoval sejem in Škocjan. Vas ima lepo lego, a drugih posebnosti tam ni. Slovenski misijonar Knoblar ima na rojstni hiši spominsko ploščo. Tudi naš jezikoslovec Metelko se je rodil v škocjanski fari, vendar v vasi ni nobenega vidnega spomina nanj.

Čez dobro uro sem se spet vrnil k Šimanu. Mož je še vedno stražil svojo kravo. Njegov obraz je bil sicer nespremenjen, toda glas, s katerim mi je razlagal, da ni pravega kupca, je bil očitno malodušen. Bosa deklica, ki je stala pri kravi, pa je imela žalosten obraz. Njene sanje o novih čevljih so najbrž splahnele.

Potem si je še Šiman hotel ogledati sejem ter je meni izročil prodajo živinčeta. Naročeval mi je:

»Recite, da je krava bila pred tremi meseci pri biku in da se potem ni več pojala. Tri mesece je še ravno tista doba, ko za brejost ni mogoče jamčiti.«

»In koliko naj jo cenim?«

»Recite tri jurje. Sejem je slab.«

Tri jurje. Na cesti je Šiman zahteval še tri jurje in pol.

Obljubil je, da se koj vrne, toda celi dve uri ga ni bilo od nikoder. Spočetka sem se bal, da bom moral brez njega skleniti kupčijo, toda ta strah me je kmalu minil, kajti kupca za kravo skoraj ni bilo. Neki mešetar si jo je prišel dvakrat ogledat. Ko sem mu povedal, da je krava bila pri biku in da je najbrž breja, česar pa ne morem jamčiti, se mi je mož lokavo nasmehnil, kakor bi mi hotel reči:

»Ali misliš, da sem trapast?«

Potem je zginil, ko pa se je spet vrnil, mi je rekel:

»Dva jurja dam za maršo, pa naj je bila pri biku ali ne.« Za tako ceno sevé nisem mogel skleniti kupčije.

Neki postaren kmečki par se je tudi zanimal za kravo. Kupca sta bila slabo oblečena in že na videz reveža. Ženi so bila vseč velika, nabrekla kravja vimena.

»Ali je dobra molznica? Koliko pa ima mleka na dan?« me je spraševala.

»Molznica pa molznica. Šest litrov ga ima še zdaj dnevno, čeprav je breja,« sem zatrjeval, kakor sem prej slišal Šimana, čeprav sem dobro vedel, da je Šimanka doma klela, ker ji ni mogla dati mleka niti liter na dan. Šiman je to jutro ni pustil pomolsti, zato so bila vimena tako nabrekla.

Že sem se bal, da bi moral za reveža ociganiti drugega reveža, ko sta kupca le jela zmajevati z glavami in se odstranila.

Zatem se ni oglasil noben kupec več in celi dve uri sva z boso deklico brezdelno varovala nesrečno žival sredi sejemskega vrveža. Tudi v njem postaja tak nehvaležen opravek naposled dolgočasen, ako predolgo traja. Okrog naju so kupci in prodajalci kričé barantali, kadar so se pogovarjali o Hitlerju. Videl sem, da jim obrazi žare v skrivnostnem upanju. Tisti, ki so stali blizu mene, so me pri tem sumljivo gledali in si nezapljivo mežikali. Imeli so me pač za gospoda, ki mu ni zaupati. Hočeš nočeš me je bilo sram, sram zaradi slovenske gospode,

v kateri je to ljudstvo videlo svojega sovražnika.

Sonce se je jelo nagibati čez poldne in sejmišče se je počasi začelo prazniti. Tedaj se je od nekod znašel Šiman. Odvezal je kravo in dejal z razbitim glasom:

»Pa gremo spet v Lakence.«

Mislil sem, da bomo stopili v kako krčmo, ker mi je že pošteno krulilo po želodcu. Več kot zase pa mi je bilo za dekletu, ki je tega gotovo teže čakalo. Dekletu sem bil sicer kupil štruco belega kruha, ki so ga na sejmu prodajali in ki ga je takoj vsega zmlela, toda iz svojih otroških let sem vedel, kaj za takega otroka pomeni iti na sejmu v gostilno. Šiman najbrž ni imel denarja, zato je molče zavil na cesto proti domu. Mož pa je imel tudi za to stvar gotov načrt, ki mi ga ni razodel, a ga je pa domov grede razkril v vsej svoji genialnosti dolenskega siromaka.

Ko smo bili že izven Škocjana, je režeč se dejal:

»Pri Peršetu na Zburah bomo vstopili. Tam imam teto.«

Šiman gotovo tudi ni mogel biti dobro razpoložen in dovzeten za staro sejmarsko tradicijo. V Škocjanu so se mu podrli vsi načrti, katerim se je tja grede kakor omamljen vdajal, da ni maral z nikomer govoriti. Jalovo kravo je gnal nazaj v hlev, in kakor je sejem pokazal, bo pri njej napravil prav občutno zgubo. Krava ga je stala tri jurje, ponujali pa so mu zanjo le dva. Dekle pa je bilo kar potrto, ker so njeni šolenčki splavali po vodi.

Zato ju nisem maral motiti in sem se predal peklenski vročini, ki je pritiskala na prašno cesto. Od Škocjana do Zbur je uro hoda. Komaj sem čakal, da se je prikazala Peršetova gostilna. O koštrunu in prašiču, ki sta zjutraj visela pred hišo, zdaj ni bilo več sledu, zato pa je iz hiše zapeljivo dišalo po pečenem mesu. V gostilni je bučalo prav po sejmarsko. Tu se cepita cesti proti Mokronogu in proti Novemu mestu, zato je bil v hiši velikanski naval. Iz veže je pela harmonika. Ko smo vstopili, nas je mehač pozdravil s prešernim vzklikom:

»Heil Hitler!«

Pri Peršetu je Šiman imel teto. Posledica tega je bila, da sta se on in deklica kmalu mastila z velikim kosom pečenega mesa. Ko je Šiman z roko brisal mastne brke, mi je zmagoslavno pripovedoval:

»Tukaj me zmerom čaka kaj takega. Teta dá na svojo hišo. Zakaj bi potem v Škocjanu podpiral krčmarje?«

Od Peršeta do Činkoleta je spet uro hoda. Pot do tja je bila zdaj prijetnejša, šla je po malem v senčnato globačo in sonce ni bilo tako hudo. Gredoč je bilo časa za razmišljanje o sejemskih vtisih, o vrvežu pri Peršetu, kjer so sejmarji govorili o pravici, ki se bliža, in kleli štacunarje in mesarje, toda Šiman me ni pustil pri miru. Peršetov cviček mu je razvezal jezik, ki mu zdaj ni več dal pokoja. Krava je nekajkrat dobila krepko po gobcu, ker je preveč silila naprej.

Ko smo stopili na obširno, z vozovi in živino zastavljeno Činkoletovo dvorišče, je Šiman privezoval kravo k plotu in dejal:

»Činkoletovka je teta moje žene ...«

Stopili smo v krčmo. Šiman in njegova hčerka sta se spet mastila s koštrunovo pečenko. Poleg tega smo pili odlično vino z Bojnika, katerega trta ni slabša od one na Trški gori, čeprav ne uživa takega slovesa.

Od Činkoleta do Dolinška je spet uro hoda. Lepa kmetija ob Lakencu, ki mu goni električno in velik mlin. Pri Dolinšku je spet pilo mnogo sejmarjev. Ker smo zdaj imeli le še pol ure do Brezovca in smo bili siti in napojeni, nisem mislil, da se bo Šiman tudi tu ustavil. Toda Šiman je dejal z mežikajočimi očmi:

»Mimo Dolinska še nikoli nisem šel. Z gospodarjem sva mala bratranca ...«

Šiman je čudovit dolenjski kmet, velik strateg. Ni trajalo dolgo in spet je pred njim zadišala mastna pečenka. To pot od »malega bratranca« Dolinška. Škoda, da ni več gostiln do

doma, ker bi vrsta njegovih sorodnikov gotovo še ne bila izčrpana.

Tudi Dolinšek ima vinograd v Bojniku, kakor Činkole. Ali kar nam je dal na mizo, je bila zoprna kislica, ki je Šimanu usta še bolj raztegnila. Vino pri Dolinšku ni za pitje.

Tu je Šimana čakalo iznenadenje. Neki kupec se je jel zanimati za kravo. To je dokazal s tem, da ji je prisodil sto napak, niti dlaka na njej ni ostala cela. Konec tega je bil, da jo je Šiman prodal za dva jurja in dve sto. Trinajst sto je dobil manj, kakor jo je še zjutraj cenil. Ko je spravil denar, je strmel predse kakor oskuben ptič. Zato smo pa morali popiti še liter Dolinškove kislice. Da ne bi moral sam prenašati grenkega občutka, se je Šiman obrnil k dekletu:

»No, Julče, iz tvojih čevljev ne bo nič, premalo je za novo kravo ...«

Dekle je bilo žalostno. Toda usoda je hotela, da Julče, lepa, mlada deklica, težko pričakovanih čevljev sploh ni potrebovala. Nekaj dni pozneje se je pri pretežkem delu v gorici prehladila, legla in tiho umrla, kakor usahne cvetlica na travniku. Zemlja jo je popila, še preden se je njeno mlado telo moglo razviti. Ko smo dve noči bedeli pri njej in do zadnje kapljice popili vino iz Šimanove zidanice na Stari gori, so njene tovarišice neprestano prepevale:

... ko zadnja ura bije, Marija, prid' po nas.

Na Brezovcu ni mogoče dolgo ostati. Zato ne, ker te postane sram pred sosesko. Sram te postane, ker ne nosiš vode iz globač, kakor jo nosijo sosedje, ker ne nosiš drv od onkraj Lakencev, ker ješ kruh, ki si ga kupiš v Mokronogu, ker ležiš zjutraj do sončnega vzhoda in ker zvečer legaš sit v posteljo. Ker živiš čisto drugače kakor tvoja soseska, čeprav živiš v najskromnejših razmerah.

In ker te soseska pri vsakem koraku pozdravlja:

»Dober dan, gospod ...«

Gospod se sliši kakor obtožba, kakor kletev in sovrašтво.

Zato sem se odločil zapustiti ta kraj. Preden to storim, sem sklenil napraviti še potovanje skozi središče kraja, ki se vleče od Mokronoga tja do obsavskih hribov; ti se posebno ob večerih in pred sončnim zahodom kažejo Brezovcu v svoji ljubki, vabljeni dolenski lepoti.

To potovanje bom zdaj popisal.

Avgust je šel h kraju. Jutro je bilo biserno čisto, po trtah in grmovju se je bliskala rosa, ki so jo pili žarki vzhajajočega sonca. Megla v Lakencih se je naglo sušila. Od Brezovca na Sveti vrh ni daleč, veže ju razvodni hrbet, od koder se ti odpre mogočen razgled na spodnjo dolino Krke. Sredi ravnega polja vidiš Kostanjevico, vidiš Sveti Križ, Bučko, Rako. Gledaš, kakor da bi videl odprto daljno, obljubljeno deželo.

Pred Svetim vrhom je precej veliko, jamasto polje. Za hribovito vas dovolj lepó. Toda prvi pogled je goljufiv, kajti takoj spoznaš, kaj je veljavni človeški red napravil iz njega. Vse sparcelirano, prepleteno z mejami in odori. Četrtnina lepe zemlje gre s tem v nič. In Svetovrhčani je imajo že tako premalo.

Vas Sveti vrh ima prelepo lego. Stoji pod staro cerkvijo, ki so jo zgradili predniki na nekdanji gomili. Po legi in zgodovini je na tem mestu moralo nekdanj biti pogansko svetišče. Ko sem si ogledoval cerkveno notranjščino, mi je padel v oči prekrasen križev pot. Vaške hiše so videti lepše in imovitejše kakor one na Brezovcu. Toda tudi Sveti vrh nima razen kapnice nobene vode in tudi tukaj te s skednjevcem pozdravlja cepec.

Pod vasjo je vinograd Spečno, ki pa je last mokronoških veljakov. Edini kmet na Svetem vrhu, ki zasluži to ime, je Mikec. On je edini, ki ima mlatilnico. Če ga vprašaš, kako je prišel do tega, ti razloži:

»Trinajst let sem bil v Ameriki in delal kot črna živina. S prihranjenim denarjem sem doma nakupoval svet. To je vse, kar vam imam povedati ...«

Potem se zamisli in po kratkem odmoru doda:

»Imam devet otrok. Vsakemu bom dal eno njivo in naš grunt bo postal spet bajta, kakor je bil prej.«

In na Svetem vrhu bo nastalo devet novih bajt.

Od Svetega vrha se razteza razvodni greben med Mirno in Raduljo tja proti Sevnici. Po njegovem hrbitišču pelje zložna pot mimo redkih naselij in čez zapuščene gomile. Tu je svet samih gomil, keltskih in še starejših. Pred nekaj desetletji je mnogo teh gomil prekopala, se pravi, dala prekopati vojvodina Meklenburška ter najdeni prazgodovinski material spravila iz Kranjske v Prusijo, kjer ga nekaj lahko vidiš v berlinskih muzejih. Torej je deželo Kranjsko dobesedno ropala. Zato pa je uživala podporo kranjskih deželnih oblasti.

Od Svetega vrha se vidi naravnost v Kapljo vas, ki stoji blizu vode Mirne v občini Tržišče. Prav razločno se vidi z rdečo opeko krita hišica. V njej živi starček Cerar, nekdanji rudarski paznik iz Leobna. Tudi on odkriva in koplje gomile, koplje in raziskuje, kakor pač ve in zna. Kako bi ne kopal, ko pa njegov vrt pokriva staro gomilo; če sadi krompir, mu zgine v stare grobove pod zemljo. Kar odkoplje, prodaja ljubiteljem starin v okolici. Trgovec Dev v Mokronogu ima že lepo zbirko teh izkopenin.

Ta starček pa ne uživa naklonjenosti kranjskih deželnih oblasti, kakor jih je uživala svoj čas roparica vélika vojvodinja Meklenburška, ampak ga le-te po strani gledajo, namesto da bi ga podprle, da bi mu ne bilo treba beračiti in delati zgodovinske škode.

»Trideset velikih gomil poznam tukaj v najbližji okolici, ki bi jih odkopal, če bi imel sredstva,« mi je pripovedoval Cerar.

Naprej mimo Stare gore s starimi, s slamo pokritimi zidanicami, kjer ima tudi naš Šiman svoj hram, kamor odvaža od doma shranjevat slamo, kdove zakaj dve uri daleč, ker ima doma prazen kozolec. Taka je starodavna šega in te se je treba držati, vse drugo bi bilo v škodo dolenski idili in njenemu aktivnemu gospodarstvu.

Potem pridejo Njivice in za njimi Gorneje, star kmečki dom, postavljen očitno na veliko gomilo. Pot drži vedno po hrbtišču skozi gozdove, ki pa tega imena ne zaslužijo. Samo ničvredno grmovje, ki ne dá drugega razen kurjave. Ako se tu in tam pokaže kaka smreka, je lepa in bohotna, toda to revno ljudstvo jo sovraži in jo trebi že v mladi rasti. Pač – tam doli nad Tržiščem je celo pobočje pokrito s črnim, lepim gozdom.

»Čigav pa je tisti gozd?« vprašam na Njivicah invalida brez roke, ki se muči s košem gnoja.

»Ta je pa last trojiškega grofa Prijatelja,« se glasi odgovor.

Tako imenujejo tukaj trgovca in posestnika Prijatelja iz Tržišča, ki ima poleg drugega v Malkovcu tudi najlepši vinograd, ki mu ob dobri letini dá do štiri sto štrajhov izborne kapljice.

Nato pridejo Sela. Na peščeni rebri je stisnjenih do dvajset bajt, po večini starih hramov in opuščenih zidanic, koder so se naselili ljudje. Že na prvi pogled je to drugi Brezovec, brez vode, brez polj, brez kruha. Kdo bi tudi domoval na tej peščeni krtini razen siromakov.

Stara ženica primiga po cesti s praznim košem na hrbtu.

»Kam pa, mati, tako zgodaj?«

Ženica je bosa, umazana in z veliko, trdo golšo pod brado, ki se ji pozna, da je posledica hudih naporov njenega življenja.

»Po drva, da bom imela opoldne s čim podnetiti.«

Beseda dá besedo in že mi ženica pripoveduje:

»Imela sem dvanajst otrok, devet jih živi, trije pa so pri Sv. Trojici. Dva sina sta na Francoskem, dva na Nemškem, ena hči je v Zagrebu, ena na Srbskem.«

Z enim samim stavkom reši moje skrito vprašanje, kako neki živijo ljudje na tem peščenem, z brinjem in grmovjem poraslem svetu.

»In otroci, ki so po svetu, ali vas kaj podpirajo?«

»Slabo je, slabo,« vzdihuje starka, potlej pa doda:

»Živim s hčerko, ki ima troje otrok! Veste, na svetu je križ.

Vdova je pri živem možu.«

V njenem glasu je nekaj boleznega, bridkega.

Pozneje sem zvedel, da je ta njena hči tako imenovana do-
brotnica, h kateri prihajajo moški iz okolice. Take dobrotnice
so po teh revnih krajih nekaj navadnega. Do njih so izhojene
steze iz zidanic. Bog pomagaj, kako pa naj drugače preživlja
troje otrok in staro mater.

Če si živel štirinajst dni na Brezovcu, si vesel, da imaš Sela
že za seboj.

Sela se drže Malkovca, vasi, ki stoluje nad znanimi, ne pre-
obširnimi goricami istega imena. Zato pa so te gorice tem bolj
slavne in jih poznajo tudi ljubljanski cvičkarji. Sladka malkov-
ska kapljica ne dá slutiti, kako grenko je življenje v njeni so-
seski.

Na Malkovcu je kar druga podoba; po položnem hrbtu
okrog vasi se raztezajo dovolj lepa polja in hiše niso videti
tako beraške kakor na Selah. Pozna se, da je bilo tukaj nekoč
blagostanje doma, dokler so malkovski vinogradi bili še last-
nina domačinov in jih niso dobili v roke razni bližnji in daljni
veljaki. Sedaj pa tudi po teh hišah sega beraška roka.

Od Malkovca do Slančvrha je najlepši kos potovanja od
Mokronoga do Pijane gore. Odpira se ti veličasten razgled na
jugu do Gorjancev, na severu do Kuma. Vso mirensko in kr-
ško dolino imaš pred seboj kakor odprto dlan. Štel sem cerkve
in prišel do številke petdeset, potem sem nehal. Kako čudno,
varljivo nasprotje! Človek bi res verjel, da živi tod pobožno,
bogaboječe ljudstvo, ki mu je edini cilj, da časti svetnike teh
tako na gosto nanizanih cerkvá. Toda nikjer na Slovenskem
nisem naletel na tako število brezbožnikov med preprostim
ljudstvom kakor v teh krajih. In kje na Slovenskem bi tako po
domače, tako vsakdanje govorili o »dobrotnicah«, skritih po
kmečkih bajtah?

Tik pod teboj se kadi iz rovov karmeljskega rudnika. Z vi-
šave je pogled nanj mikaven, toda s kakšnimi občutki rijejejo

pod to rjavo zemljo tisti, ki za dvajset, trideset dinarjev na dan hodijo vanj po dve uri daleč? Dve uri tja, dve nazaj. Ali je v takem srcu še prostora za kake lepše občutke, kakor je na primer ljubezen do domovine? Št. Janž sam, ta »pušeljč mirenske doline«, kakor ga je imenoval naš Krek, ki je tam izdihnil svojo dušo, se ne vidi. Skrit je za prelepimi Gabrijelami.

In vendar, kako lepa, poetična imena je to od siromaštva prekleto ljudstvo dalo svojim naseljem:

Sveti vrh, Slančvrh, Vinvrh, Kresijin vrh, Otavnik, Bojnik, Klenovik, Pijana gora, Padeži, Zapadeži.

Koliko ljubezni, koliko poezije in koliko socialne resnice je položeno vanje. Popotnik, ki hodi po teh krajih, ne hodi le po zgodovinskih tleh pradavnih gomil, ampak tudi po zemlji, ki je močila kri kmečkih puntov. Pod Vodalom, na cesti v Sevnico, stoji krčma, ki se še danes imenuje pri »Puntarju«. Okrog Slančvrha so se bili kmečki boji in raz Slančvrh so bajè kmetje s topovi obstreljevali naokrog ležeče gradove. Vzkliki »Heil Hitler«, ki ti danes zvenijo nasproti, so tuji in nerazumljivi in te navdihujejo z bridko mislijo, da je ljudstvo teh krajev pozabilo nase, se izneverilo samo sebi. Če si pa nekaj tednov preživel na Brezovcu, na Selu, na Trščini ali na Blečvrhu, spoznaš, da so to le vzkliki obupa, da je to le jok bolečine, da je to le odmev biča, ki že desetletja in stoletja pada po plečih tega ljudstva.

Slančvrh, vasica s cerkvico in prekrasno lego na hribu, ki ga obseva sonce od zore do mraka. Pred vhodom v vas stoji velika, začrnela stavba, ki nikakor ne spada v okvir pohlevne vasice. Toda kmalu imaš razlago zanjo. Vaščani ji pravijo grad, dasiravno njen videz temu nasprotuje. To so nekdanje kleti s stanovanjem valpta stiškega samostana, ki je imel v Malkovcu in v Bojniku svoje vinograde in je po vaseh od Mokronoga do Pijane gore pobiral vinsko desetino. Razen stiških »belih menihov« so po teh krajih jemali desetino in tlako še fajmoštri iz Št. Ruperta, gospodje na Škrljevem, v Mokronogu, na Kravjeku, na Čretežu, na Klevevžu, da drugih manj lačnih in manj

potrebnih pijavk ne naštevam.

Časi fevdalizma so za nami in gradovi so le še spomeniki ljudske sužnosti. Neki kmetič iz Cirnika onstran mirenske doline, tega raja prelepe Dolenjske, kakor jo je krstil Krek, ki sem ga srečal na nekem klancu, pa mi je pripovedoval, da šentru-pertski farovž še zdaj dobiva od kmetov čez dve sto štrajhov vina pri beri. Dve sto štrajhov je deset tisoč litrov. Magnati v Mokronogu leto in dan točijo vino iz grozdja, ki ga plačujejo kmetom in bajtarjem po dinar ali dva za kilogram.

In nad tem rajem stoji Slančvrh, tiha vasica s pokopališčem, z lesenimi hišicami in polomljenimi plotovi, njeni prebivalci pa s krivimi nogami in debelimi golšami vlačijo vodo in butare po strmih pobočjih na vrh, kjer sveti sonce tako žarko in toplo.

Na poti Od Slančvrha proti Telčam prideš kmalu spet na brezovski okus. Podoba tega kraja je vasica Jeperjek, postavljena na strmo grudo. Kup lesenih hiš s smrdljivimi kapnicami in siromašnimi, majhnimi njivami. Jeperjek stoji ob poti, ki že od davnih časov vodi iz Škocjana v Tržišče in veže obe dolini. Vas je popotnikom dajala prenočišče in je njeno ime nastalo iz »Herberge«. Ta pot je zdaj silno zanemarjena in težavna, pa vendar zelo potrebna. Ljudstvo že desetletja prosi in zahteva novo cesto. Na njen račun je bilo v Jugoslaviji izvoljenih že mnogo poslancev, toda ceste še zmerom ni in živina in ljudje se morajo po kolenih pobijati po kamnitih klancih stare poti.

Od Jeperjeka se zdijo Telče na sosednem hribu čisto blizu, toda popotnik mora hoditi skoraj pol ure, da pride do njih. Telče so škocjanska podružnica s trgovino, s šolo, z bajto neke »dobrotnice«, a brez krčme, kar se človeku zdi neverjetno, a je tako. V Telče so všolani vsi kraji od Malkovca do Češnjic nad Sevnico. Za postavitev šole na Telčah se je boril že slovenski pisatelj Peter Bohinjec, ko je bil župnik v Škocjanu, a so ga kmetje pognali iz Telč. Šola pa se je kljub temu ustanovila. Zdaj je dvorazrednica in ima dve sto petdeset otrok. Dve

učni moči se mučita s to armado v pretesnih prostorih. Šolski upravitelj je proglašen za komunista in je za kazen prišel na Telče. Učinkovitejše kazni si predstojniki ljudske izobrazbe v Ljubljani pač niso mogli izmisliti.

Ljudsko šolstvo je posebno poglavje toliko opevane naše Dolenjske, o katerem pa ne bom posebej pisal. Navedel bom le to, kar so mi ljudje gredoč pripovedovali. Razkošni Št. Rupert, ki ima menda čez štiri tisoč prebivalcev, nima poslopja za ljudsko šolo, oziroma ga ima v starem, majhnem in tesnem poslopju, kamor menda komaj stlačijo dva razreda. A šola je šestrazredna. Drugi razredi gostujejo po kmečkih hišah. Zato pa ima Št. Rupert dva gradovom podobna farovža. Lakenci, ki se raztezajo uro hoda daleč in so svet zase, nimajo šole. Šola v Klenoviku gostuje pri kmetih. Vasi Štatenberg, Cerovec, Vode in ne vem katere še, so všolane v več kot uro oddaljeno Trebelno, čeprav je tam na kupu otrok za tri razrede. Od Češnjic do Telč rabijo kratke noge dve uri hoda.

Kazensko na Telče prestavljeni učitelj pa poučuje otroke, ki so jih matere zjutraj nakrmile s poparjenimi sadnimi tropinami. Ko je ustanavljal šolsko kuhinjo, mu je bilo na županstvu v Škocjanu rečeno, da je to potrata, češ zakaj pa imajo ljudje toliko otrok. Ko je prišel tisti učitelj na Telče, mu je njegov prednik dejal:

»Prišel si med same tatove. Ne svetujem ti, da kar koli seješ na vrtu ali na šolski njivi, ker ti bo ta zanikrna banda vse pokradla, kakor je meni.«

Ta mož je bil kot dober šolnik prestavljen v lep kraj ob železnici z osemrazrednico.

Kaznjenec na Telčah pa si je mislil: glej, vrt imam in njivo imam, dohodki so pičli in nekaj bom na njivi tudi pridelal. Pa jo je posadil s krompirjem in zeljem ter čakal, kdaj bodo ljudje začeli krasti. In glej veliko čudo telško! Niti en sam krompirjev gomolj, niti ena sama zeljnata glava mu ni zmanjkala. Pač je nekega jesenskega jutra zagledal pred šolo dve revni ženici z

motikami v rokah, ki sta mu rekli:

»Gospod, prišli sva, da vam pomagava izkopati krompir. Jesen je tu. Vi ste našim otrokom že toliko dobrega storili pa sva mislili, da tudi medve storiva kaj za vas.«

In nekega jutra je telški kaznenec zagledal pred šolo kmečko vprego, naloženo z lepimi bukovimi drvmi. Kmet, ki jo je pripeljal, je dejal:

»Pripeljal sem vam drv, ker je zima pred durmi. Mislim sem si: naš novi učitelj ne bo zmrzoval, dokler bo med nami.«

Nikdar ni bilo kmeta ali kmetice v šolo brez zelenke vina. Učitelj je bil primoran, da je postavil v klet sod, kamor je zlival darovano vino, ker ga ni mogel sproti popiti.

Ker je v takih oddaljenih vaseh, kakor so Telče, tudi dolgčas doma, je učitelj najel lov Telč in sosednjih katastrskih občin. Najemnina je bila silno nizka, ker lova ni nihče dražil. Znani lovski zakupniki iz okolice so se telškemu učitelju krohotali, da v tem lovišču še veverice ne bo dobil, ker Telčani vse pokradejo.

Učitelj je na prvi lov povabil vso sosesko in vse, tudi najbolj znane divje lovce. Zaradi tega je bil klican na okrajno glavarstvo v Krško in bil kaznovan. To mu je tako zagrenilo vse veselje, da je obesil puško na steno in se za lov ni več brigal. Toda vsako nedeljo in vsak praznik je imel vsaj enega zajca na mizi. Zimski časi so mu prinesli v hišo triindvajset lisičjih kož. Vse to so mu prinašali telški lovci, ki so bili strah in groza sosednim lovskim najemnikom.

Iz nesrečnega telškega kaznjenca je kmalu postal telški »bog«.

Zdaj pa so se prestrašile oblasti, posvetne in cerkvene, kajti za dva boga vendar ni prostora na Telčah. In oblasti so začele nepotrebne drugega boga spravljati od tod. Toda teže ga je bilo spraviti s Telč kakor na Telče. Telška soseska je romala v škocjanski farovž in v Krško na glavarstvo, kjer je tolkla po mizah in zahtevala, da njen »bog« ostane na Telčah. Prejšnje-

mu kaznjencu, zdaj naenkrat »bogu«, so šolske oblasti ponujale najlepša mesta na Slovenskem, ki naj si jih sam izbere, toda »bog« ni hotel s Telč.

K načelniku okrajnega šolskega sveta na Telčah, kmetu Mrgoletu, je prišla iz Ljubljane od vladajoče stranke visoka prosvetna živina prav v tej zadevi. Mrgole je gostoljuben, toda tudi zakrknjen kmet. Živina je trdila, da je pristaš iste stranke kakor Mrgole. Kmet je skomizgal z rameni in gostil živino z gnatjo in – s telškim vinom. Da bi Mrgoleta le omehčala, je visoka živina ostala na Telčah ves dan, in ker je zamudila večerni vlak v Tržišču, je ostala tam tudi čez noč.

Zvečer sta z Mrgoletom ostala do polnoči pokonci in pila vino. Potem je Mrgole postlal na peči in oba sta šla h kraju. Ko je Mrgole zjutraj stopil v sobo, se je delegat stranke ravno prebujal; bil je svež, prespan in dobre volje.

»Odlična kapljica, to telško vino,« ga je veselo pozdravil gost na peči. »Čudna stvar, Mrgole, pomisli, ti prijatelj, koliko vina sem včeraj popil, pa mi ponoči ni bilo treba niti enkrat na vódo ...«

Mrgole se je namuznil zadovoljni živini in mirno dejal: »Čemu bi pa hodil na vódo, dragi prijatelj, saj je ponoči vendar od peči do vrat priteklo ...«

Preko cele sobe se je vlekla dolga luža.

In posledica te ekspedicije je bila, da je »bog« še dalje ostal na Telčah.

Za Telčami proti Savi stoji Pijana gora. Spet nov Brezovec. Kdove, zakaj so ljudje kraju dali tako značilno ime? Pijana gora sicer ima svoje gorice, toda dvomim, da je kraj po njih dobil ime. Mogoče so ta kraj imenovali tako, ker je ljudstvo, ki tukaj živi, stalno pijano od težkega življenja in velike revščine pa od neskočnega hrepenenja po boljšem življenju.

Na Pijani gori sem končal svoje prvo potovanje po Dolenjskem. Hodil sem morda po najlepših krajih sveta, po krajih, ki so po svoji legi, po svojem modrem nebu in po svojih preču-

dovitih barvah najlepši na Slovenskem. Toda nikjer v naši domovini, ne v Halozah, ne na Krasu, ne v mežiških globačah na Koroškem in ne v revirjih trboveljskih premogokopov nisem našel take vnebovpijoče revščine, take gospodarske zaostalosti kakor v tem kotu naše dežele. Kraji, koder ljudje sovražijo gozdove in ljubijo grmovje. Kraji, kjer je nastal eden najbridkejših pregovorov našega ljudskega zaklada:

»Kajža je rajža in če gospodar ni na rajži, pa kruha ni v kajži.«

In sredi te dežele je naš najboljši kmečki učni zavod – kmetijska šola na Grmu. Tu so se porajali naši slovstveniki, naši znanstveniki, naši poslanci ... vsak slovenski človek, ki je res sin svojega naroda, bi moral po njih romati z odkrito glavo iz spoštovanja pred tem ljudstvom, pred tem velikim, trpečim junakom naše zemlje.

Naj mi nikdo ne zameri, da se nisem, kakor je do zdaj bila šega, mogel navdušiti za lepoto in idiličnost Dolenjske, da nisem mogel občudovati vdanosti, pohlevnosti in pobožnosti tega ljudstva, da sem skočil iz ojnic in videl čisto drugo podobo. Priznam pa, da je mnogo prijetneje občudovati našo deželo s Karavank, z visokega Triglava in drugih naših gorá, kakor pa z odprtimi očmi hoditi od Mokronoga do Pijane gore.

Barica Smole

**Šestdeset let po Vorančevem
potovanju po Dolenjski**

Članek je izšel v reviji Rast, reviji za literaturo, kulturo in druž-
bena vprašanja, 2000, leto 11, številka 6, strani 511-518.

Volan je tako vroč, da se specialka, razgrnjena čezenj, guba kot hribovje in gričevje, razloženo vse do obzorja. Po sredini, kjer so zlepljeni deli s trebanjsko, škocjansko in sevniško občino, teče potoček lepilnega traku. Z zelenim flomastrom so občrtani kraji, kamor moram, in poti, ki vodijo vanje. Načrt je narejen na podlagi Prežihovega potopisa Od Mokronoga do Pijane Gore, objavljenega prvič v potopisni zbirki Od Kotelj do Belih Vod leta 1945. Nastal je iz vtisov in opažanj za časa pisateljevega ilegalnega bivanja v mokronoški okolici leta 1940. Snoval ga je sredi druge svetovne vojne, saj je Ferdu Kozaku, uredniku Sodobnosti, 22. avgusta 1942 pisal, da bo za zbirko Če Drava noj Zila napisal spis Od Mokronoga do Škocjana ... do Telč ...

Kraji v tem delu Dolenjske so zame le imena, za njimi ni podob ne spomina ne poti do njih. Glavne ceste posrkajo človeka v hitenje, pa tudi vinorodni grički za moje oči niso blagohotna idilična slika, s kakršno je koroški pisatelj pripotoval mednje, v *deželo mehke romantike z neštetimi cerkvicami in gradovi, z vinskimi goricami in zidanicami ...* Morda zato, ker predolgo živim med njimi. "In vendar, kako lepa in poetična imena je to od siromaštva prekleto ljudstvo dalo svojim naseljem: Sveti Vrh, Slančevrh, Vinvrh, Kresinji Vrh, Otavnik, Bojnik, Klenovik, Pijana Gora, Padeži, Zapadeži," piše Prežih. Po rojstvu in duši kmet in po izobrazbi kmetijec, po srcu komunist iz prvega rodu KPJ, s svojimi deli in življenjem dokazuje, da je na strani malega človeka, je v svoji dobroti preslišal molovske tone v poimenovanju gričev in hribčkov, med katerimi so žalostni in pijani. Celo več, tudi za zadnje je poiskal opravičilo in dobrohotno razlago:

"Pijana Gora ima sicer svoje gorice, toda dvomim, da je kraj po njih dobil ime. Mogoče so ta kraj imenovali tako, ker je ljudstvo, ki tukaj živi, stalno pijano od težkega življenja in velike revščine pa od neskončnega hrepenenja po boljšem življenju." Kot da je pozabil, da je nekaj strani prej opisal "roman na Bre-

zovcu”, dramo ženske, ki je pričakujoča petega otroka, s sekiro odsekala svojemu pijanemu možu glavo, ker ni videla drugega izhoda iz pekla, ki ga je naredil njenim otrokom, materi in njej z okrutnim, živalskim ravnanjem.

Šmarnica v teh lepih goricaх ne raste več, več je znanja o vinogradništvu, kletarstvu ... Toda vinograd je še vedno *ponos vsakega Dolenjca*, kot je ugotovil že Prežih. Dvomim, da se pije manj, morda le iz drugih vzrokov in boljšo kapljico. Kam bi naj sicer poniknila vsa ta pijača? V teh neznosno vročih avgustovskih dneh so na neki hiši v okolici Mokronoga postavljali streho (kar pomeni, da je enemu mojstru dva dni pomagala brigada graditeljevih prijateljev) in so pri tem spili dvesto litrov malkovškega cvička.

V senci tepke, na križpotju brez smerokazov, ugibam, ali naj peljem levo, proti Trščini, ali desno, na Malkovec. Nikjer ni nobenega človeka, samo sledovi njegovega dela so, kamor seže oko: pokošene meje, trte s težkimi grozdi žlahtnih sort, od sadežev upogibajoče se veje dreves. Na hrbtih hribov izza drevja kukajo strehe hiš, izmed trtja zidanice oziroma počitniške hišice. In na vse strani, do sleherne zidanice, so razpeljane asfaltirane ceste in cestice. Odločim se za levo, a se prekmalu spustim v dolino potoka Laknice. Table z napisi Dolenje, Srednje in Gorenje Laknice zdrsijo mimo, kljub vasem se v dolini, po kateri sem že mnogokrat peljala, počutim tesnobno, ujeto. Šele ko se cesta prevesi čez sedlo, ko pod seboj zagledam Mokronog, lahko pritegnem Prežihu: *Globok, truden čar je ležal nad dolino in nad njenimi prelepimi lokami.*

Mimo mokronoške cerkve, ki so ji ravno v času pisateljevega bivanja na Dolenjskem okrog starega zvonika obzidavali novega, skozi staro trško jedro, zapuščam Mokronog; dovolj je bilo za eno popoldne. Prežihove stopinje so, če povem po njegovo, *čudno težke*. Morda se mi zato nekje pri Puščavi začenjajo prikazovati podobe iz minulega časa. Take so, kot bi lebdele v meglicah nad segreto cesto in včasih pobožajo po

duši in drugič z raskavo roko, segajočo iz preteklosti, zavrtajo za očmi.

Bilo je pred šestdesetimi leti, v letu pred drugo svetovno vojno. Na železniško postajo Mokronog – Bistrica je majhna, šibka lokomotiva JŽ 153, ki so jo izdelale še cesarsko-kraljeve avstrijske državne železnice, 14. avgusta ob štirih popoldne pripeljala poštni voz in štiri lesene vagonne drugega razreda. Iz zadnjega je, oprijemajoč se z eno roko droga ob stopnicah, spretno skočil na šodrasta tla na strani, obrnjeni od postaje, velik možakar, bližajoč se petdesetim. Če bi si ga kdo dobro ogledal, bi opazil, da nosi skromno, skrbno pokrpano rjavo obleko, ki je prestala mnogo potovanj in je bila čez njegove široke rame ravno dovolj ohlapna, da se ni nagubala pod rokavi ali čez plečati hrbet. Imel je slovansko širok obraz z visokim čelom in modre oči, ki so v trenutkih jeze dobile vodeno zelenkast odtenek.

Zaškripalo je pod njegovimi popotnimi čevlji in skladiščnik, ki bo čez dobro leto po vseh dolinah naokrog po kurirjih pošiljal Slovenskega poročevalca, je bil edini, ki ga je opazil. Ni domačin, je pomislil, saj je potnike, najsi so bili kmetje iz mokronoške okolice, branjevke, sodni uradniki s trga, delavci iz usnjarne, šentjanški rudarji ali trški mogočneži, poznal vse do zadnjega. Celo sabenjeke s hribov in kmete iz Lakniške doline, ki so se le enkrat ali dvakrat peljali z vlakom in so imeli ure hoda do doma, si je zapomnil.

Obrnil se je stran, saj včasih, ko so jugoslovanski orožniki spraševali po tujcih, ni bilo varno preveč videti. Tako ni opazil popotnikovega enakomernega, dolge hoje vajenega koraka, ki je čez kakih sto metrov zavil na cesto proti Mokronogu, in še manj, da je prav po potovsko užejan zavil v gostilno Zajc, nedaleč od postaje.

Lahko da je bilo tako in morda je bilo tudi drugače, res pa je, da se je po opisih ljudi, ki so ga osebno poznali, prav tak Prežihov Voranc pripeljal nekega dne leta 1940 na današnjo

mokronoško postajo na Puščavi, nekdanje imenovano Mokronog – Bistrica.

Potopis bolj kot vsa povedana ali v učbenikih zapisana zgodovina razkriva vzroke, zaradi katerih je med drugo vojno v teh krajih prišlo do političnega in ideološkega razkola, ki svojo temačno senco vleče vse do današnjih dni. Opisoval je delavce in kmete, ki so verjeli Hitlerjevim obljubam o kruhu, videl je revščino in izkoriščanje ter zaostalost, ki je v pokrajini z napredno kmetijsko šolo ni pričakoval. Spoznaval je premožnejše, ki so bili za Rusijo; videl je graščinsko in cerkveno posest, otroke, ki so jedli poparjene tropine, sedemčlansko družino, ki je živela v vinskem hramu z majcenimi okenci; starce, ki so za to, da bi preživeli, izkopavali prazgodovinske gomile in prodajali najdeno in izkapanine niso mogle romati v tuje muzeje, mlade ženske, dobrotnice imenovane, ki so s prostitucijo preživljale otroke in starše, ljudi, ki *so živeli od lastnih solz*. In prav nič ni bil prizanesljiv do tistih, ki so ga tudi gostili, na primer do trgovca in posestnika Prijatelja, pri katerem se je po zapisu Josipa Vidmarja (ta v Obrazih zapiše, da je bil Prijatelj bančni ravnatelj) sešel z njim in njegovima bratoma. S Slančjega Vrha je preštel petdeset cerkva, potem je nehal. Kljub temu, je zapisal, nikjer med preprostim ljudstvom ni srečal toliko brezbožnikov. Videl je Marijin ples na Žalostni Gori, kjer se je iz procesije z Marijinim kipom razvil rej s poganskimi prvina-mi, ovit v tančico krščanskega praznika na predvečer velikega šmarna ali velike gospojnice, kot ji pravijo na Koroškem. *Hipoma se je sukala vsa tisočglava množica. Sukala se je okrog same sebe. Množica je pela strastno, zateglo, hrepeneče.*

Zanima me, kakšna je Prežihova sled po šestdesetih letih.

Petnajstega avgusta grem s prijateljico, doma iz teh krajev, na Žalostno Goro.

S spodnjega parkirišča se po pešчени poti vzpenjava do svetih stopnic, položenih v breg, nekakšne vzpenjajoče se kapele, po kamnitih stopnicah, do cerkve, iz katere po zvočniku v bre-

zov gaj nasproti cerkvenih duri prihaja glas o porodnih Marijinih bolečinah. Kakšnih petintrideset stopinj je in le redki od tistih, ki so v cerkvi, se niso skoraj do njenih vrat pripeljali z avtomobili. Nikakršnega sledu ni o kakem rajanju prejšnjega dne in tudi ta torek ne kaže, da bi bil kakšen romarski shod ali semenj. Izginil je v vojni. Vsi trije predstavniki *interesnih področij, ki sta jo dosegla dva svetovna nazora v tem ozkem prostoru* (cerkev, imenitneži in *stranka tretjega svetovnega nazora, dolenjско ljudstvo*), pa so še tu. Le da zadnji nimajo več vidovega plesa na predvečer Marijinega praznika.

Umetniško besedilo lahko živi samo; pa vendar so ravno dejstva, okoliščine, v katerih je nastajalo, zanimiva za odstranje različnih pripovednih plasti, tudi tiste, zaradi česar popisna novela ni prišla v Prežihovo berilo za vsakdanjo rabo. Je bilo v naši prejšnji državi tako opevano ljudstvo tu opisano preveč naturalistično? Je bilo krivo to, da je preveč jasno videl in preveč naravnost opisoval? Bil je tak, *priroden in nobenih ovinkov ni poznal. Tipičen ljudski človek*, kot je za Prežihov zbornik napisal Ferdo Godina. In je še dodal, da *je bil sijajen opazovalec, nikoli pa ni nikogar obsojal*.

Tudi teh ljudi ni. Bili so mu blizu, nasmejale se je anekdoti, ki je živela z njimi (Beži grofica, bik gredo ...), saj je duhovito in zgoščeno odražala njegovo naklonjenost do kmeta oz. njegove živine in prezir do izkoriščevalske gospode. Brezovec je opisal kot kraj, ki *ima dvajset bajt, v katerih živi nad sto velikih junakov, ki jih nihče ne opeva, ki jih nikjer ne poznajo in katerim se nihče ne upa pogledati v oči*. Gotovo političnim in literarnim "varuhom" ni ustrezala njegova ugotovitev: *Če bi bil na agitacijskem potovanju z nalogo, da ustanovim proletarsko stranko, bi brez težave spravil skupaj organizacijo magnatov in oderuhov, nikakor pa ne bi mogel ustanoviti organizacije iz proletarskih elementov*. Tudi to, da je opisal delovanje učitelja Jožeta Jurančiča, kasnejšega kaznjenca na Golem otoku, jim predvsem po letu 1948, ni moglo biti po volji, čeravno ni za-

pisal njegovega imena. Jurančič je bil leta 1936 kazensko premeščen na Telče, kjer se je zapil že marsikateri njegov predhodnik, tako kot se je v Mokronogu v *cvičku utopil* pisateljev rojak, živinozdravnik Močivnik. Jurančič je s pridelanim na šolskem vrtu organiziral prehrano za otroke, ki so jedli za zajtrk poparjene tropine, zgradil sušilnico sadja, učil ljudi nabirati zdravilna zelišča, da so revni lahko kupili obleko, učil, kot bi bilo morda modro učiti še danes (po njegovem naj bi imel učitelj absolutno svobodo pri učenju) in živel s tamkajšnjimi ljudmi, ki jih je njegov predhodnik označil za tatove. *Iz nesrečnega telškega kaznjenca je kmalu postal telški "bog"*, kar je oblasti silno motilo. Vendar vaščani niso pustili, da bi ga premestili. Med vojno, ki je Telče razdelila med nemško in italijansko okupacijsko oblast, je bil zaprt in interniran, po vojni je bil nekaj časa pomočnik ministra za prosveto, nato pa, kot marsikateri komunist, ki je svoje prepričanje opredelil z besedami, kakršne bi najbrž izrekel tudi Prežih: "Socialno angažirano, to je bilo takrat komunistično", pet let kaznjenc na Golem otoku. Brez obsodbe, najbrž zato, ker se ni mogel strinjati z nasilnim podružabljanjem kmečke zemlje.

Jože Jurančič, nekdanji Maistrov borec, je umrl novembra 1998. Bil je eden najbolj znanih predvojnih naprednih učiteljev. V partijo ga je 1. maja 1925 sprejel Prežihov Voranc.

Čas je, da obrišemo prah s potopisne novele *Od Mokronoga do Pijane Gore*, v kateri je Prežih opisoval vzroke za tamkajšnjo revščino in jih našel v tem, da je imel kmet premalo zemlje, cerkev in grofje pa preveč. *Časi fevdalizma so za nami*, je ugotovil, a ohranili so se v dajatvah v vinu, sadovnjaki so bili last farovža, gozdovi so bili last grofov. Ali se ne na nek čuden, z domačo neumnostjo in tujo pogoltnostjo pogojen način ti časi ne vračajo? Kdo ve, morda je ta novela moteča tudi za današnji čas. Tudi za kraje, kamor *bi moral romati vsak slovenski človek, ki je res sin slovenskega naroda ... z odkrito glavo iz spoštovanja pred tem ljudstvom, pred tem velikim, trpečim ju-*

nakom naše zemlje, saj med njimi še vedno živi trpek spomin na revščino in zaostalost, ki boli, čeravno je od takrat preteklo že mnogo časa in čeprav so opisani s tolikšno ljubeznijo in naklonjenostjo, kot niso bili nikoli.

Zanima me, kako, zakaj in kdaj je pisatelj hodil po dolenskem svetu, ki je *z vsakim korakom postajal lepši*. Skušam si odgovoriti, kaj od tistega, kar je zapisal, se je odvilo, kot je predvideval, in odkriti, katere so neme in žive priče njegovega popotovanja. Živih je le malo. Koračinova Mici iz Mokronoga se Prežiha spominja takole:

“V Mokronogu se je v leseni hiši pod gradom skrival pred oblastmi študent Jože Borštinar, doma nekje z litijskega konca. V naš kraj se je zatekel, ker je tu živelo njegovo dekle, administratorka pri nekem advokatu. O študentovem političnem prepričanju nisem vedela nič, gotovo pa je bil levičar, saj mu drugače ne bi dajali kosila naprednjaki. Kosilo sem mu nosila jaz, enkrat iz gostilne Žlajpah, drugič iz gostilne Deu, tretjič od Majcnovih. Nekega dne me je pred hiško, ki je danes ni več, ogovoril možakar v rjavi obleki, s cekarjem v roki. *Dečva*, je rekel, *kje je Borštinarjev Joža?* Razumela sem, da je rekel dekla, saj koroškega narečja nisem še nikoli slišala in mi je v resnici rekel dekle. Pogrelo me je, še posebej sem bila jezna, ker me je vprašal nekaj, kar za vse na svetu ne bi nikomur povedala. Dvignila sem oči proti njegovemu pokvekanemu klobuku in gotovo mu bi kaj zabrusila, če se ne bi iz hiše oglasil Jože: *Lovro, kar gor prid*. Pozneje sem se še enkrat srečala z njim. Potem je živel v Brezovici, vasi med Mokronogom in Gornjimi Laknicami, ki je bila v lasti nekega Novaka, Ljubljancana. Za tisti čas je bila to lepa hiša, vila; danes jo poznajo kot hišo Žužkovega Nandeta. Če pa je živel še kje, ne vem.”

Čudno, tudi Brezovica oz. Brezovec nima oznak, čeravno je ime zapisano na specialki. Vasi s tem imenom kot da ni. Spada pod Laknice in brez prijaznih ljudi ga ne bi našla. Proti Malkovcu, nato desno, pa malo navzdol in navzgor in že izza

drevja na drugem gričku poblisnejo rumeni zidovi nekoliko večje hiše. Jože Lamovšek, upokojeni rudar, tu živi s svojo ženo, hčerjo človeka, ki je od Novaka kupil hišo. Prijazno me sprejme. Hiša je bila pred vojno bela, ograjena s smrekovo mejo, pod njo je bilo šestinpetdeset arov Novakovega vinograda. Franc Novak, urednik pri Jutru, je sem prihajal s svojo sestro. Menda je bil v taborišču, po vojni ni več živel in sestra je "vilo" prodala. Mnogo se je spremenilo, posodobilo, le stari vhod v hišo s stopnicami in škarpo je še, kot je bil nekoč. In tudi jablana na sončnem vrtu za hišo, od koder se vidi proti Trebelnemu, je še videla Prežiha. Njeni plodovi, ki mi jih ponudi gospodar, so sladki in sočni.

Kdaj je pisatelj prišel v Mokronog?

V noveli v začetku pravi, da *nekega dne*, potem je nadaljeval pot v *jasnem avgustovskem ozračju, prežetem s soparo*. Iz gostilne Zajc, kjer je prejel prvi poduk o nazorih delavstva, kmetstva in gospode, se je s kmetom in rudarjem odpravil proti Mokronogu in dalje na Žalostno Goro. Drugega dne, na veliko gospojnico, naj bi bil tam romarski shod. To je 15. avgusta. Iz tega sledi, da je v ta del Dolenjske pripotoval 14. avgusta. Josip Vidmar v *Obrazih* navaja, *da se je Prežih vrnil domov (iz Pariza) že novembra 1939 in precej časa živel ilegalno v raznih predmestjih Ljubljane. Kasneje se je preselil v Mokronog, kjer mu je neki njegov znanec dal na razpolago svojo tamkajšnjo hišo. ... Moj brat Ciril, ki si je kot založnik ves čas dopisoval z njim, se je tudi dogovoril, da bi se srečala v dolenskem Tržišču, v zidnici bančnega ravnatelja Prijatelja. ... Tam smo ga v kasnem poletju obiskali trije bratje Stane, Ciril in jaz.*

Prežih je bil star konspirator in ta obisk je bil izjema. Vidmar dodaja še, da je *bil Prežih važen partijski faktor z velikimi pooblastili*, in jih je začudilo, *da sedi zdaj tukaj skrit*. Pisatelj seveda ni sedel, ostro in hkrati naklonjeno je opazoval življenje v tem delu sveta. Drugo je zgodba o njegovem umiku in za njeno razjasnitev je potrebno poznati njegovo prejšnje

politično delo.

V času, ko je prišel v Mokronog, je imel za sabo dvajset let dela v KPJ. 1. maja 1920 je v Guštanju (današnjih Ravnah) organiziral podružnico Socialistične delavske stranke Jugoslavije, ki se je šele na vukovarskem kongresu preimenovala v KPJ. Njegov politični nazor je bil v bistvu socialdemokratski, v smislu socialne demokracije z začetkov delavskega gibanja in ne tiste, ki so si jo z imenom prilastile mnoge stranke. Tako je bilo že takrat, socialdemokratski stranki na Koroškem so dirigirali z Dunaja, v njej pa so bili nemčurji. Bil je obsojen na šest let zapora v stari Jugoslaviji, spoznal je zapore Prage, Dunaja, pa tudi one v Nemčiji in Italiji. Bil je inštruktor Kominterne ter tako prepotoval Romunijo, Bolgarijo, Grčijo, Francijo, Norveško, bil leta 1934 izvoljen za člana CK KPJ ter s Titom delal v Parizu. Doživel je najbrž nikoli povsem pojasnjene izdaje in frakcijske boje v stranki, svoje mnenje je imel o kasnejši agrarni reformi in njegov brat Alojz je bil na položaju v londonski vladi. In potem je bil šolski avtor s svojimi nekoliko cankarjansko razneženimi Solzicami, poznali smo ga še po drugih delih. Skupaj z nekaterimi podatki iz njegovega življenja je bila potopisna novela *Od Mokronoga do Pijane Gore* sicer dostopna, a skoraj prezrta.

V Mokronog je prišel iz Ljubljane oz. Sneberij, potem ko je novembra leta 1939 prišel iz Pariza, kjer naj bi po Kardeljevem nasvetu (*Moj življenjepis*, ZD, XII. Knjiga, str. 273) ostal v nelegalnosti, in ker je bil preveč kompromitiran, tudi v izoliranosti. Do avgusta tega leta je delal v Parizu s Titom, leta pa je takrat odšel v Moskvo in mu naročil, da ga mora čakati. Nekaj dni nato se je zanj začela zanimati francoska policija, zato se je skrnil in pobegnil. V Ljubljano se je vrnil 15. aprila 1941. 29. junija tega leta je bila na Vinjem pri Dolu pri Ljubljani tretja pokrajinska konferenca CK KPS in na njej Prežihovega Voranca, bivajočega v bližini, ni bilo. Avtorji zbranih del trdijo, da je zimo 1940/41 preživel v Zagrebu (ZD, X. knjiga, str. 467).

Naj strnem: snov za potopisno novelo, po katere sledi hodim, je nabiral od 14. avgusta do jeseni 1940. To se ujema z ljudskim izročilom, ki pravi, da je Prežih, ki so mu v teh krajih nekateri zamerili opisovanje revščine, živel na Brezovici tri mesece.

Vsega, koder je hodil, vsega, kar je videl, ne bom ne prehodila ne videla nikoli, naj grem še tolikokrat v tiste kraje in govorim še s tolikerkimi ljudmi. Včasih naletim na molk in zadrego, drugič spet me zavedejo na krivo pot, tretjič naletim na avtentično pričevanje.

Naslednjič si podrobneje ogledam Mokronog, pot od po- staje do tega kraja, v preteklosti pomembnejšega od sedanjega občinskega središča. V Zajčevi hiši gostilne ni več, zraven stoji plastičarski obrat. Še sta gostilni Deu in Žlajpah, v Majcnovi je mesarstvo.

Industrije, tudi tiste iz časa SFRJ, skorajda ni več, kar je je, ima tuja imena. Mokronoški grad so ob kapitulaciji Italije partizani zažgali. Požgana sta bila tudi grad Dob in Rakovnik, usnjarno so bombardirali Nemci 5. oktobra 1943.

In kako je bilo s *proletarskimi elementi* v vojni, ki se je začela le nekaj mesecev po pisateljevem odhodu v Ljubljano?

Jedro mokronoške skojevske skupine so bili ljudje, za katere je Prežih napovedal, da bodo. Ivan Majcen, France Žlajpah in France Kodrič so bili zaprti kot aktivisti in nato 20. aprila 1942 v Radohovi vasi ustreljeni še s tremi drugimi talci. To je bilo prvih šest talcev, ustreljenih v Ljubljanski pokrajini. Eden kmečkih sinov, ki je bil v tej skupini, je kasneje prestopil k be- logardistom. Od skupine je vojno preživel le takratni kleparski vajenec Tone Koračin, spomeničar in brat *dečve*, ki jo je pisa- telj pobaral o skritem Borštnarju. Ta je bil narodni heroj in je umrl leta 1992 v Ljubljani. Koračinov je bil spomeničar in je umrl 9. decembra 1994 v Rakičanu.

4. septembra 1942 je bila na Trebelnem ustanovljena Gub- čeva brigada, v kateri je bilo precej Mokronožanov in okoli-

čanov. Tudi eden revnih otrok, tisti, katerega je mati v silni stiski obvarovala pred nasiljem tako, da je očeta ubila, je bil pri partizanih.

Spomeniki padlih s te ali one strani so zdaj po naših krajih. Bajtarjev ni več in ostareli kmetje dobijo skromno pokojnino. Ženskam ni treba več nositi vode na glavi in kmetijska mehanizacija je skoraj na vsaki kmetiji. Prežih bi je bil vesel, enako skrbno obdelanih polj in vinogradov. Ker pa je bil oster opazovalec, bi morda vedel, kako v kakšnem industrijskem obratu, kamor se vozijo tudi ljudje iz teh krajev, delajo "kot črna živina" za majhne denarje, ali opisal nemočen srd delavk in delavcev, ki so jih odpustili današnji "menedžerji". In morda bi prisluhnil temu proletariatu, ki ima na srečo stanovanje doma in si pridelala za hrano ter ne bi spremenil mnenja o *tretji stranki*.

In če brskam, kaj je bilo potem, je treba slediti tudi Prežihovi usodi. Iz Mokronoga je šel v Zagreb, nato se je 15. aprila vrnil v Ljubljano. Še naprej je nelegalno delal v OF, 8. januarja 1943 pa so ga aretirali belogardisti. Bil je zaprt v Ljubljani, Begunjah, Berlinu in nato do konca vojne preživel v taboriščih Sachsenhausen in Mauthausen. V domovino se je vrnil ugaslih oči. Delec tega njegovega časa lahko razberemo iz dela Lesena žlica, iz njegovega ne. Jušu Kozaku je dejal: "Ne, kar sem videl in doživel je tako grozno, da ne bom napisal nikoli besede o tem. Ne morem."

In Pijana Gora? Težko jo je najti, saj ni kraj. Le gorice so, kjer raste žlahtna trta in kjer je že težko najti kakšen star hram. *Drugi Brezovec* ji je rekel Voranc.

Ljudje, kar jih srečujem v tem sledenju Prežihove poti, so prijazni. In ko se s Pijane Gore spustim v dolino, proti Dolam, mi je toplo ob pogledu na stare lesene kajžice, za katerimi so zrastle nove, sodobne hiške. Hiške so podobne Prežihovini, le dosti manjše so. Je tudi zato pisatelj tako naklonjeno gledal na prebivalce tod?

Skupina navdušencev je šla nekajkrat po poti od Mokronoga do Pijane Gore. Ne želijo množičnosti in prav imajo. V Prežihove stopinje je treba iti sam. Z delom, ki jih opisuje, in z drugimi njegovimi deli v srcu in spominu. Učne ure zgodovine so, te včasih ironične, celo cinične učiteljice.

Na koncu ostaja marsikaj zavito v preteklost. Tam naj ostane vse, kar je po teh krajih sejalo trpljenje. Prežih je znal pisati tako, da lahko zavohamo vonj po revščini. Vse njegovo politično, še posebej pa umetniško delo, je bilo posvečeno temu, da je ne bi bilo več. Zaenkrat lahko pritegnemo njegovemu stavku: "Hodil sem morda po najlepših krajih sveta ..."

KAZALO

Stane Peček

Potopisu na Vorančevo pot 5

Lovro Kuhar – Prežihov Voranc

OD MOKRONOGA DO PIJANE GORE 7

Barica Smole

Šestdeset let po Vorančevem potovanju po Dolenjski..... 51

Lovro Kuhar - Prežihov Voranc

OD MOKRONOGA DO PIJANE GORE

Spremna beseda
Barica Smole

Izdajatelj in založnik
Občina Mokronog-Trebelno

Uredil
Marko Kapus

Oblikovanje in prelom
Darinka Knapič

Tisk
NTD d.o.o.

Naklada
500 izvodov

Mokronog 2007

